

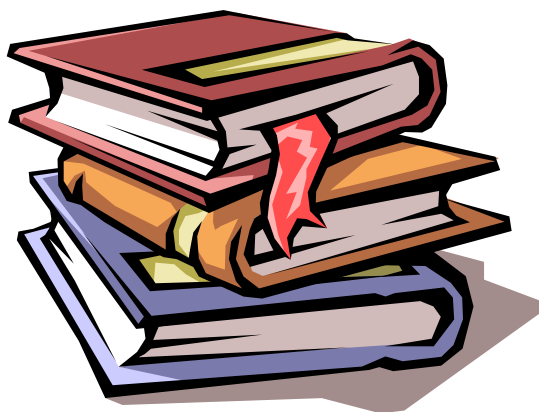
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Умумий педагогика кафедраси

Ў.Асқарова. З.Орабоева

ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ
(Муаммоли маърузалар матни)

Наманган -2005 йил

1-МАВЗУ. ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ.

РЕЖА:

1. Ўқитувчилик касбининг ижтимоий- тарихий ривожига ва жамиятдаги ўрни.
2. «Педагогик маҳорат асослари» фанининг вужудга келиши.
3. Фанининг мақсади ва вазифалари.
4. Педагогик маҳоратнинг таркибий қисмлари.
5. Бўлажак ўқитувчи профессиограммаси.

Инсон пайдо бўлгандан бери тарбия жараёни мавжуд, тарбия пайдо бўлган вақтдан буён ўқитувчилик-педагогик фаолият узлуксиз давом этиб келмоқда. Ўқитувчилик, тарбиячилик касби барча ижтимоий тузумларда шарафли ва ўта маъсулиятли, қийин ва мураккаб касб ҳисобланган.

Жамият, фан ва маданиятнинг ривожланиши таълим ва тарбия ишларининг қай йўсинда олиб борилишига боғлиқдир. Бу фалсафий ақида давлат аҳамиятига эга бўлган ижтимоий қонуният ҳисобланади. Давлатнинг буюк келажиги, албатта, ёшларни чуқур билимли ва баркамол шахс тақдири билан боғлиқлигини унутмаган ҳолда, ушбу муаммони маҳоратли, билимли педагоглар фаолиятига таяниб ечиш мумкинлигини унутмаслигимиз лозим. Ўқитувчи жамиятнинг ижтимоий топшириғини бажаради, шундай экан:

Баркамол авлодни ҳар томонлама етук тарбиялашда ўқитувчи муайян **ИЖТИМОЙ, СИЁСЙ, ПЕДАГОГИК ВА ШАХСИЙ ТАЛАБЛАРГА**

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: «...ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга ошираётган ислохотларимиз, режаларимизнинг самараси, тақдири буларнинг барчаси, авваломбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз».

«Таълим тўғрисида» ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» таълим соҳасида амалга ошириладиган ишларнинг мақсади, вазифалари ва йўналишларини белгилаб берди. Бу вазифаларни амалга ошириш, аввало ўқитувчига, унинг билими ва касб маҳоратининг шаклландирилган даражасига боғлиқ. Зеро, ўқитувчи зиммасига юклатилган вазифаларни нечоғлик виждон, ақл ва педагогик маҳорат билан бажарилиши жамият келажигини таъминловчи муҳим омилдир.

Педагогик маҳорат асослари фанининг пайдо бўлиши буюк педагог А.С.Макаренко (1889-1939) номи билан бевосита боғлиқ. У болалар калоннасидаги фаолиятида, яъни фақат тарбиясини эмас, маънавий қиёфасини ҳам йўқотган болалар билан ишлаб, уларнинг бениҳоя ҳурмати ва ишончига сазовор бўлди. Шахсий тарбиявий усули билан бутун оламга машҳур

бўлганлигининг ўзи ҳам А.С.Макаренконинг юксак педагогик маҳорат чўққисига эришганлигининг яққол далилидир. 1988 йил ЮНЕСКО қарори билан унинг 100 йиллигига «Макаренко йили» деб эълон қилинди.

А.С.Макаренко бўлажак педагог талабалик давридаёқ педагогик маҳорат сирларини ўрганиш зарурлигини таъкидлаб, шундай дейди: «Нима учун олий техник ўқув юртларида материаллар қаршилиги ўқитилади-ю, педагогик ўқув юртлари тарбия жараёнида, унга шахснинг қаршилик кўрсатиши ҳақидаги фан ўқитилмайди?»

Буюк педагогнинг бу фикрига Украина педагогика институти олимлари катта масъулият билан қарашди. Улар бир неча йиллар давомида Макаренко педагогик маҳорати мактабини, мавжуд бўлган илғор назариёт ва амалиётни атрофлича таҳлил қилишди. Натижада 1979 йили «Педагогик маҳорат асослари» фани яратилди ва у барча олий педагогика ўқув юртларида ўқитила бошланди. Бу фаннинг тузилиш принципининг ўзига хослиги шундаки, у педагогда шахс ва жамоага таъсир эта олишни таъминлайдиган ва турли фанларга боғлиқ бўлган билимларни танлаб, уларни ўзида мужассамлаштиради. Шунинг учун ҳам фан дастурига педагогик маҳорат моҳияти, ўқувчига таъсир этиш воситалари ва усуллари каби педагогик маҳоратнинг одатдаги масалаларидан ташқарии, театр педагогикаси ва нотиклик санъати ҳақидаги маълумотлар ҳам киритилган. Бу фанни ўрганиш педагогика, психология, методика ва бошқа педагогик фанлардан эгалланган билимларга асосланади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, «Педагогик маҳорат асослари» фанининг мақсади талабаларда педагогик жараённи мустақил, юқори савияда ташкил этиш ва ўз фаолиятида энг юқори самарадорликка эришиш малакаларини шакллантириш бўлиб ҳисобланади. Бу мақсадга эришиш қуйидаги вазифаларни ҳал этиш, бўлажак педагог шахсида баъзи бир хислатларни таркиб топтириш билан боғлиқ:

- инсонпарварлик хислатларини ривожлантириш;
- касбий мустақиллик, ишчанлик, ҳиссий барқарорлик, ўз ишига ижодий ёндошиш хислатларини таркиб топтириш;
- педагогик такт ва педагогик техникадан оқилона фойдаланишни шакллантириш;
- нутқ техникасини, ўз товуши ва гавдасини бошқариш, жамоага ва шахсга таъсир кўрсатиш қобилиятларини такомиллаштириш.

Педагогик маҳорат- бу ўқув жараёнининг барча шакллари энг қулай ва самарали ҳолатда ташкил этиш, уларни шахс камолоти мақсадлари томон йўналтириш, талабаларда (ўқувчиларда) дунёқараш, қобилиятни шакллантириш, уларда жамият учун зарур бўлган фаолиятга мойиллик уйғотишдир.

Педагогик мақсаднинг ўзига хослигини қуйидагиларда билиш мумкин:

1. Педагогик фаолиятнинг мақсади жамият томонидан белгиланади, яъни педагог фаолиятининг натижаси жамият манфаатлари билан боғлиқдир. Унинг меҳнати ёшлар шахсини ҳар томонлама камол топтиришга

йўналтирилган. Педагогик фаолият авлоднинг ижтимоий узвийлиги (кетма-кетлиги)ни таъминлайди. Бир авлод тажрибасини, иккинчи авлодга ўтказди, ижтимоий тажриба орттириш учун инсондаги табиий имкониятларни рўёбга чиқаради.

2. Педагог фаолияти доимо шахс фаолиятини бошқариш билан боғлиқ. Бунда педагогик мақсад ўқувчи мақсадига айланиши муҳимдир. Педагог ўз фаолияти мақсадини ва унга эришиш йўллари аниқ тасаввур қилиши ва бу мақсадга эришиш ўқувчилар учун ҳам аҳамиятли эканлигини уларга аниқ олиши зарур. Гёте таъкидлаганидек: «Ишонч билан гапир, анна шунда сўз ҳам, тингловчиларни маҳлиё қилиши ҳам ўз-ўзидан келаверади».
3. Педагогик (таълим-тарбия) жараёнида ўқувчи фаолиятини бошқариш шунинг учун ҳам мураккаб-педагог мақсади доимо ўқувчи келажаги томон йўналтирилган бўлади. Буни аниқлаш ҳолда, моҳир педагоглар ўз фаолиятини мантқиқини ўқувчилар эҳтиёжларига мувофиқ ҳолда лойиҳалашди. Ҳамкорлик педагогикасининг туб моҳияти ҳам ана шундан иборат.

Шундай қилиб, педагогик фаолият мақсадининг ўзига хослиги ўқитувчидан қуйидагиларни талаб қилади:

- жамиятнинг ижтимоий вазифаларини тўла аниқлаб, ўз шахсига қабул қилиши. Жамият мақсадларини «ўсиб» унинг педагогик нуқтаи назарига айланиши;
- муайян ҳаракат ва вазифаларга ижодий ёндошиши;
- ўқувчилар қизиқишларини эътиборга олиш, уларни педагогик фаолиятнинг белгиланган мақсадларига айлантириш.

Педагогик фаолиятнинг ўзига хослиги қуйидагиларда намоён бўлади.

1. Инсон табиатнинг жонсиз моддаси эмас, балки ўзининг алоҳида хусусиятлари, рўй бераётган воқеаларнинг идрок қилиши ва уларга ўзича баҳо берадиган такрорланмайдиган фаол мавжудотдир. Психологияда таъкидланганидек, ҳар бир шахс такрорланмасдир. У педагогик жараённинг ўз мақсади, иштиёқи ва шахсий хулққа эга бўлган иштирокчиси ҳамдир.
2. Педагог доимо ўсиб-ўзгариб борадиган инсон билан ишлайди. Уларга ёндошишда бир хил қолип, шаклланиб қолган хатти-ҳаракатлардан фойдаланиш мумкин эмас. Бу эса педагогдан доимо ижодий изланиб туришни талаб қилади.
3. Ўқувчиларга педагогдан ташқарии, атроф муҳит, ота-она, бошқа фан ўқитувчилари, оммавий ахборот воситалари ижтимоий ҳаёт ҳам таъсир этади. Шунинг учун ҳам педагог меҳнати бир вақтнинг ўзида жамики таъсирларга ва ўқувчиларнинг ўзида пайдо бўлган фикрларга тузатишлар киритиб боришни назарда тутди.

Ўқувчи шахсига доимо ижобий-ахлоқий таъсир кўрсата оладиган кишигина ҳақиқий тарбиячидир. Бунга эришиш учун педагог ўзининг ахлоқий сифатларини доимо такомиллаштириб бориши зарур.

Ўқувчиларни меҳнат, мулоқот, ўйин, ўқиш каби фаолият турларида иштирок этишлари тарбиянинг асосий воситаси ҳисобланади. Ҳар бир моҳир педагог ўзининг индивидуал педагогик тизимига эга бўлиши керак.

Айрим педагоглар касбий маҳорат сирларини эгаллаш учун, аввало таълим-тарбия методларини такомиллаштиришга интиладилар. Бу табиий ҳол, чунки айнан методлар ёрдамида педагог ўз ўқувчиларини турли ўқув фаолиятига жалб қилади. Шу билан бирга ўқувчиларни билим олишга қизиқтиришда ўқитувчи томонидан танланган методлар, усуллар ва топшириқлардан бошқа сабаблар ҳам таъсир этади. Педагог фаолиятининг муваффақиятли кечиши унинг шахси, характери, ўқувчилар билан муомаласига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади. Одатда буларнинг таълим-тарбия жараёнига таъсири аҳамиятсиздек туюлади. Аммо тажрибали педагог, унинг хатти-ҳаракати ўқувчиларга қандай таъсир кўрсатаётганлигига аҳамият бериб, унга керакли тузатишлар киритиб, такомиллаштириб боради. Шунинг учун ҳам педагогик маҳоратни ўқитувчи шахси сифатларини мажмуи сифатида қаралиб, уни ўқитувчи юқори даражада психологик-педагогик тайёргарликка эга бўлиши билан боғлиқ бўлишини унутмаслик лозим.

Педагогик маҳорат яхлит тизим сифатида қуйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлади:

- педагог шахсини инсонпарварлик йўналишига эга бўлиши, унинг қизиқишлари, қадрият йўналишлари ва идеалларининг олий мақсад-баркамол авлод тарбиялаб етиштиришга йўналтирилганлиги;

- мутахассислик фанлари, ўқитиш методикаси, педагогика-психологиядан мукамал билимга эга бўлиш;

- педагогик қобилиятга эга бўлиш (мулоқотга мойиллик, ишчанлик, келажакни тасаввур қила олиш, касбий мустақиллик, сенсор ахборотларни тезлик билан англаш (юзидан ўқиб олиш));

- педагогик техникани эгаллаш, яъни ўз-ўзини бошқара олиш, ўзаро таъсир этиш ва ҳамкорликда ишлашни уддалаш.

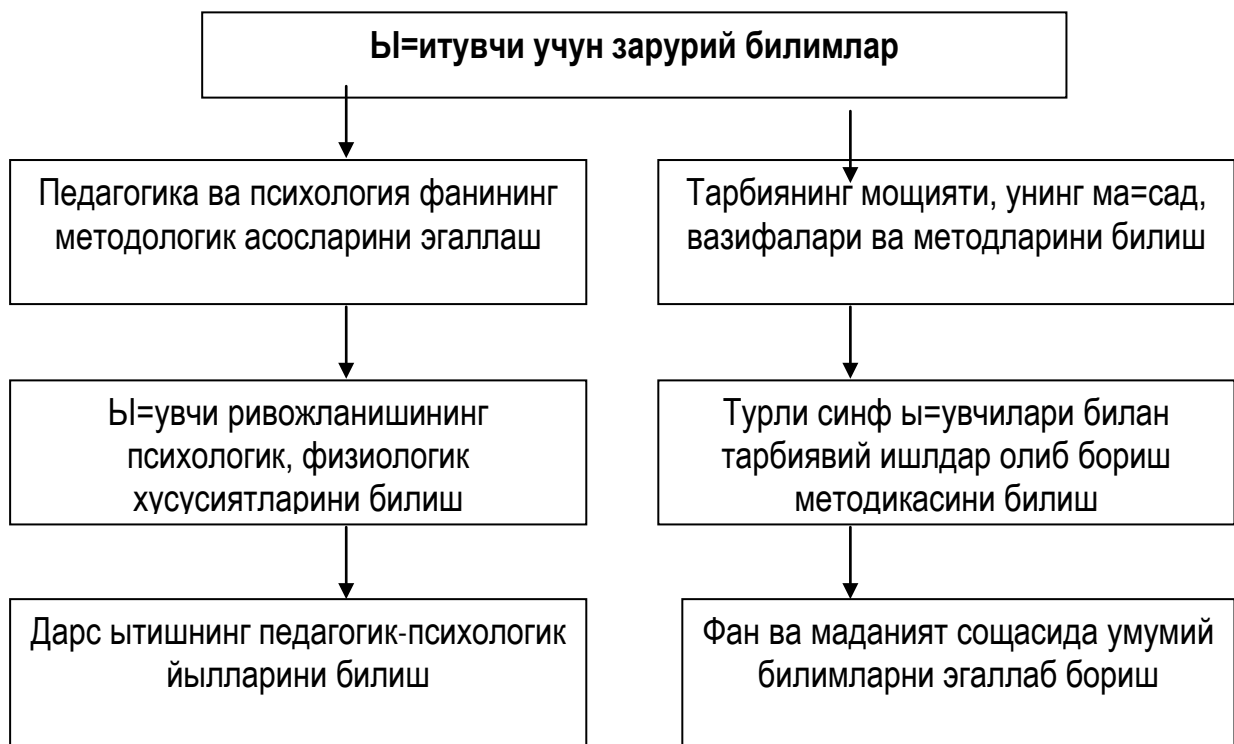
Педагогик маҳорат ўзига болалар ҳақидаги, уларнинг психологияси тўғрисидаги, мактаб ҳақидаги, таълим-тарбия жараёнларини ташкил этиш ва унинг мазмуни, методлари ҳақидаги кенг билимларни қамраб олади. Бу билимлар умумий педагогик маданиятни ташкил этади, ўқитувчи, тарбиячи бу маданиятни эгалламаса, ҳеч вақт ўз ишининг чинакам устаси бўла олмайди, ёмон, эски усулдан, бир қолипдаги тайёр андозаларни ишлатишдан нарига ўтмайди.

Бироқ, замонавий ўқитувчига биргина умумий маданиятнинг ўзи кифоя қилмайди-маҳсус билимлар ва малакалар-болаларни кузатиш, уларнинг ўсишдаги муҳим нарсаларни аниқлай олиш, уларни ривожлантириш йўллари ва усулларини аниқлаш, турли ўзаро таъсирини чуқур таҳлил қилиш, педагогик изланишлар ва ютуқларни илмий жиҳатдан бир тизимга солиш малакалари зарур бўлади.

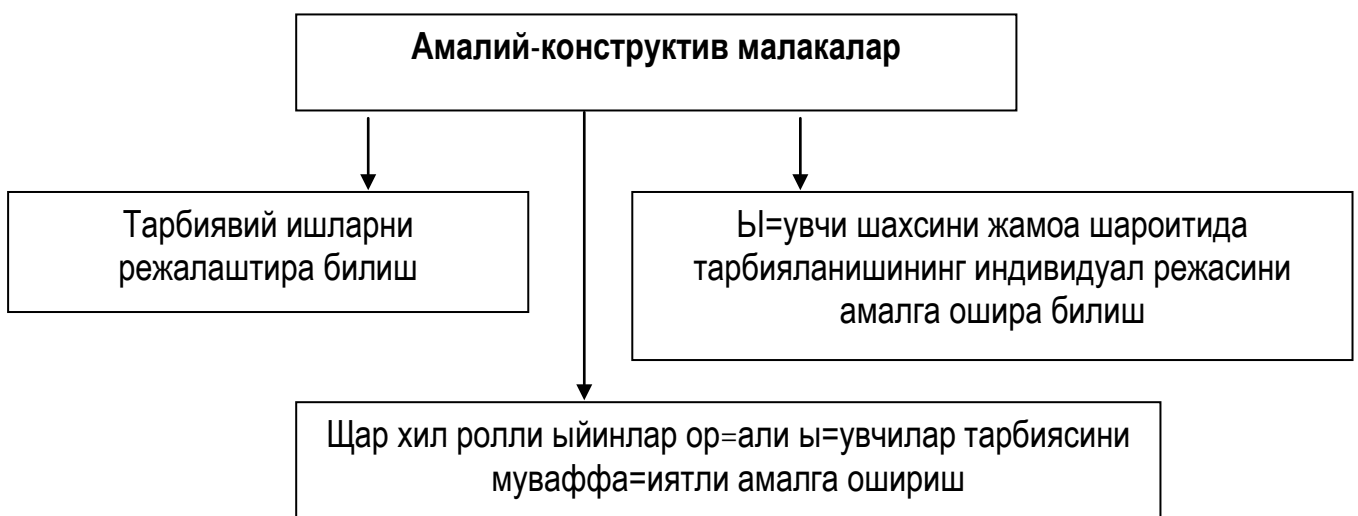
Шундай қилиб, педагог-муаллим ўз маҳоратига қуйидаги босқичларда эришиши мумкин:

1. Педагогика-психология фанларини чуқур ўрганиш;
2. Махсус фанлар, уларни ўқитилиш методикасини чуқур билиш;
3. Педагогик амалиётда фаол иштирок этиш ва уни самарали ўтказиш;
4. Ўз фаолиятини доимо таҳлил қилиб, унга нисбатан танқидий муносабатда бўлиш;
5. Ўз устида мустақил ишлаш, малака ошириш курсларида ўқиб бориш.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИНИНГ ПРОФЕССИОГРАММАСИ.

Бўлажак ўқитувчи учун зарур бўлган малакалар.

Ташкилотчилик малакалари

Ўқувчиларнинг жамоатчилик фаолиятини уюштириб билиш, уларнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантириш

Мактабда синф раҳбарлиги ишларини фаол амалга ошириб билиш

Ўқувчиларга берилган жамоа топшириқларини бажарилишини назорат қилиш ва амалий ёрдам бериб билиш

Жамоатчилик ва ота-оналар ўртасидаги ишларни ташкил этиб билиш

Коммуникатив малакалар

Ўқувчилар, ота-оналар, ўқитувчилар ва жамоатчилик вакиллари билан муносабат ва алоқалар ўрнатиб билиш.

Ўқувчилар фикрини тушуниш ва ўз фикрини нутқ, тил воситалари орқали тушунтириб билиш

Ўқувчилар жамоасини, ўқувчилар ишларини, ички муносабатларини идора қилиб билиш

Ўқувчилар билан яқин муносабатда бўлиш ва уларда ўзига нисбатан меҳришонч, шурмат каби хислатларни уйғота билиш

Амалий малакалар

Расм солиш

Спорт билан шуғулланиш

Ўйинлар ташкил қилиш

Муסיқани тинглаш

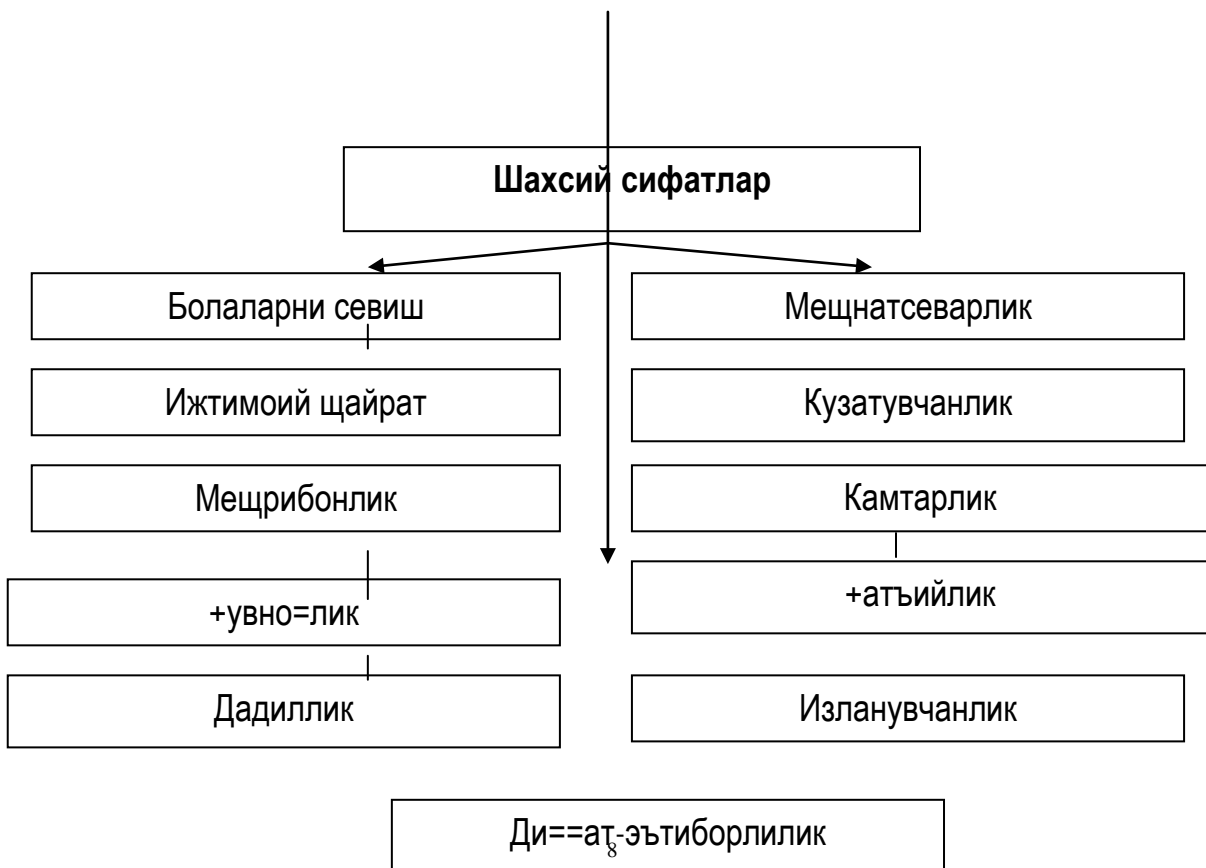
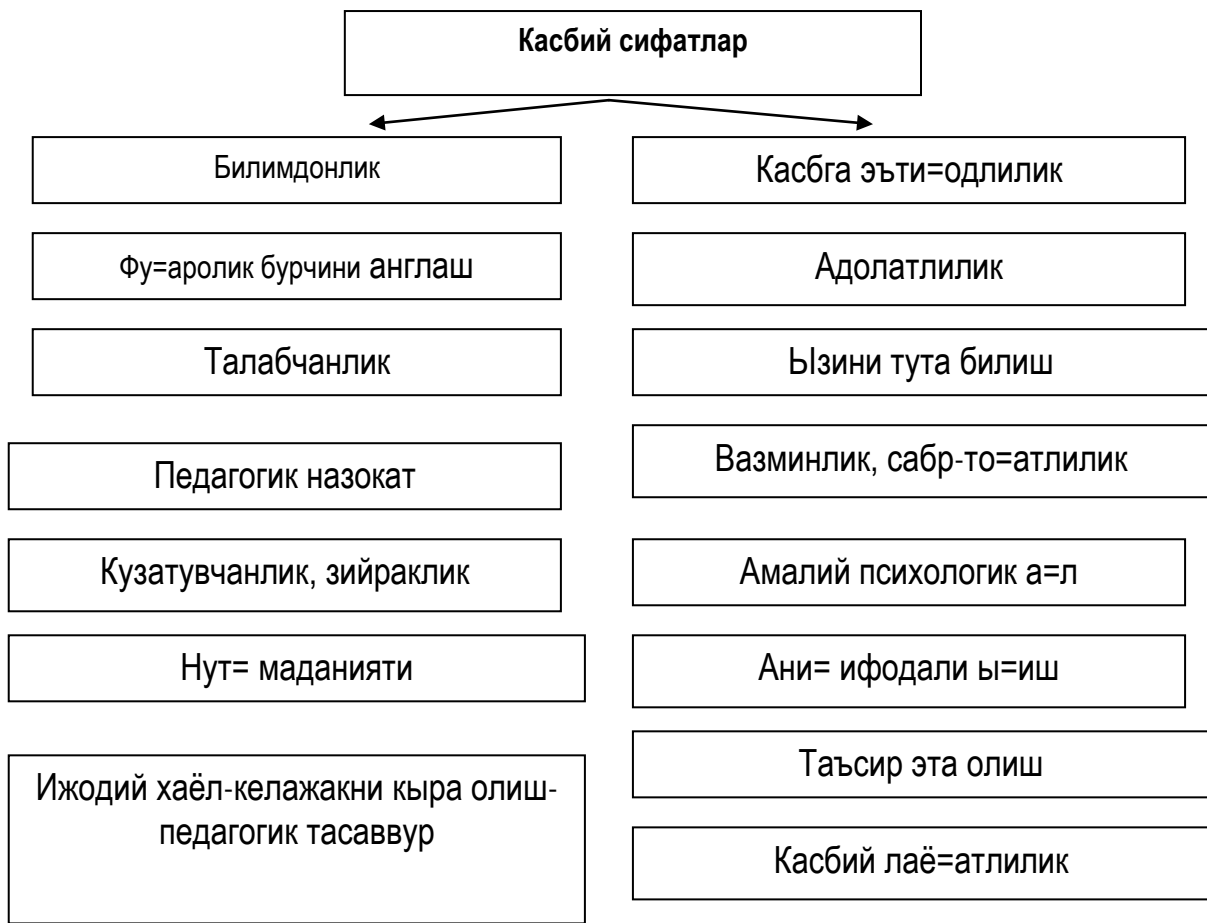
Саёҳат қилдириш

Пазандачилик

Тикувчилик

Мактабда синф раҳбарлиги ишларини

Жамоатчилик ва ота-оналар ўртасидаги

Педагогик =обилиятлар

Мавзу бўйича таянч иборалар:

«Педагогик маҳорат» фанининг тарихи, фаннинг мақсади, вазифалари, педагогик фаолият, педагогик маҳорат, педагогик қобилият, педагогик фаолиятнинг ўзига хослиги, умумий педагогик маданият, педагогик маҳоратни эгаллаш босқичлари.

Назорат саволлари:

1. «Педагогик маҳорат асослари» фанининг вужудга келиш тарихи хақида нималар биласиз?
2. Фаннинг мақсади ва вазифалари қандай?
3. Касбий ва педагогик маҳорат тушунчаларини изоҳланг.
4. Умумий педагогик маданиятга нималар киради?
5. Педагогик фаолиятнинг ўзига хос хусусиятларини айтинг.
6. Педагогик қобилиятларни тасвирлаб беринг.

Адабиётлар.

1. Каримов. А.И. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Баркамол авлод орзуси. Тошкент. Шарқ. 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида»ги +онуни. 1997 й

3. Ўзбекистон Республикаси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури». 1997 й
4. Ишмухамедов.Р. Педагогик маҳоратни шакллантиришнинг мазмуни ва йўллари. «Халқ таълими» журнали 1998 й 1-сон. 50-52 бетлар
5. Абдужаббарова Т. Бошланғич таълим ўқитувчисининг профессиограммаси. «Халқ таълими» журнали 2004 й 4-сон. 67-69 бетлар.
6. Асқарова Ў, +орабоева З. Педагогика фанидан муаммоли маърузалар матни. Тошкент. 2004 й

2-МАВЗУ. ПЕДАГОГИК ФИКР ТАРИХИ ВА МАКТАБ АМАЛИЁТИДА ЎҚИТУВЧИ МАҲОРАТИ МАСАЛАЛАРИ.

РЕЖА:

1. Энг қадимги даврларда дастлабки педагогик фаолиятнинг юзага келиши тарихи.
2. Чет эл педагогикаси тарихида ўқитувчилик касби тўғрисидаги ғоялар.
3. Шарқ мутафаккирларининг устоз мударрислар ҳақидаги қарашлари.
4. Рус педагогикасида ўқитувчилик маҳорати масалалари.
5. Ҳозирги замон педагогикасида ўқитувчи маҳоратини ўрганилиши.

Педагогика тарихи фани қадим замонлардан тортиб, то ҳозирги кунгача бўлган турли тарихий даврларда тарбия, мактаб ва педагогика назарияларининг тараққиётини даврлар талаби асосида ўрганиб келди. Ҳар бир ижтимоий тузум, унинг келажаги, инсоният истиқболи, кишиларнинг ҳаёти ва турмуш даражаси фан ва маданият тараққиёти билан боғлиқдир.

Тарихдан маълумки, +адимги Шарқ кулдорлик давлатларида, Греция ва Римда дастлабки оила ва ижтимоий тарбия тизимлари пайдо бўла бошлади, дастлабки педагогик назариялар вужудга келди.

+адимги Грециядаги Спарта давлатида ўзига хос тарбия тизими таркиб топди. Улар ўғил болалар учун тарбия муассасалари- **агеллаларни** ташкил этдилар. Агеллаларда тарбия ишига давлат томонидан махсус ажратилган кишилар, **педономлар** раҳбарлик қилдилар. Муассасада асосан болаларнинг ҳарбий-жисмоний тайёргарлигига эътибор берилар, таълим бериш ёзиш ва ҳисобга ўргатиш билан чекланар эди.

Анча ривожланган кулдорлик давлати Афинада эса болалар ва ўсмирларга таълим-тарбия беришга катта аҳамият бериларди. Афиналиклар инсоннинг ақлий, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожланишини бирга қўшиб олиб боришга ҳаракат қилардилар, чунки улар ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан баркамол кишиларни бекаму-кўст одам, деб ҳисоблардилар. Синфий характерга эга мактабларда кулдорларнинг болаларигина ўқишар эди. 7 ёшдан боғшлаб болалар **грамматист** ва **кифарист** мактабида ўқир эдилар.

Грамматист мактабида ўқитувчилар-дидаскаллар-болаларни ўқиш, ёзиш ва санно=а ыргатар эди. Шу тари=а дастлабки-педагогик касби юзага кела бошлади.

Педагогика ҳам уша вақтдаги ягона фан-фалсафанинг бир қисми сифатида ривожланди ва антик мутафаккирлар: Суқрот, Платон, Демокрит, Аристотель ва бошқаларнинг таълимотларида ўқитувчи фаолияти ва унинг нотиклик санъати тўғрисидаги қарашлари юзага кела бошлади.

Файласуф ва нотик бўлган Суқрот (эрамиздан аввалги 469-399 йиллар) жамоат жойларида ахлоққа доир масалаларда суҳбатлар ўтказар, тингловчиларни савол ва жавоблар йўли билан «ҳақиқат»ни ўзлари фикр юритиб топишга ундар, уларга ҳеч қандай қоида ва хулосалар айтмас эди. Суҳбатнинг бу методи «Суқрот методи» деб аталиб, кейинги даврлар методикасида суҳбатни «фикр қўзғатувчи саволлар методи» йўли билан ўтказиш келиб чиқди.

+адимги грек файласуфи Платоннинг фикрича, болалар 3 ёшдан бошлаб 6 ёшгача давлат томонидан тайинланган тарбиячилар раҳбарлигида турли ўйинлар воситасида ижтимоий тарбия олишлари зарур деб ҳисобланарди. 7 ёшдан 12 ёшгача давлат мактабларида ўқитилиб, ўқитувчилар томонидан асосан болаларга ўқиш, ёзиш, ҳисоб, мусиқа ва ашула ўргатилиши лозим эди.

Марк Фабий Квинтилиан энг машҳур Рим нотиғи ва педагоги бўлиб, риторларнинг мактаби асосчиларидан бири эди. Ўз мактабининг тажрибалари ва антик дунёдаги педагогик фикрлар соҳасидаги ютуқлар асосида Квинтилиан биринчи махсус педагогик асар «Нотикни тарбиялаш ҳақида»ни яратди. Унинг фикрича, ота-оналар, тарбиячи ва энагалардан боланинг жуда ҳам таъсирчанлигини, унда яхши ва ёмон одатлар осон ўрнашиб қолишини доимо ёдда тутишларини талаб этди. Буларни педагогларни танлашда ҳам эътиборга олиш керак, деди.

Квинтилиан ўқитувчи ўзи тарбиялаётган ҳар бир болага эҳтиётлик билан ва эътибор бериб муомала қилиш, ўқитувчининг ўзи ўқимишли бўлиш, болаларни севиши, ўзини яхши тута билиши, болаларни бўлар-бўлмасга мукофотлайвермаслиги ёки жазолай бермаслиги, ўз шогирдлари учун ўрнак бўлиши ва уларни синчковлаб ўрганиши лозим, деб ҳисоблайди.

Буюк чех педагоги Ян Амос Коменский (1592-1676) ўз давридаги истъедодсиз, маълумотсиз ўқитувчиларни қаттиқ танқид этди. Ўқитувчиликни «ер юзидаги ҳар қандай касбдан кўра юқорироқ турадиган жуда фахрли касб» деб ҳисоблади. Бу ўқитувчига нисбатан янги прогрессив қараш эди, чунки уша даврда ўқитувчилик касбига ҳурмат билан қаралмас эди. Коменский аҳолининг ўқитувчига ҳурмат билан қарашини талаб этиши билан ўқитувчининг ўзи жамиятда муҳим вазифани бажараётганлигини тушуниб олиши ва ўз қадр-қимматини яхши билиб олиши лозимлигини уқтиради.

Коменскийнинг фикрича:

Ы=итувчи- соф виждонли, ишчан, саботли, ы=увчиларга ызи сингдириши лозим былган фазилатларнинг жонли намунаси былиши, кенг маълумотли ва меънатсевар киши былиши...

У ыз ишини бещад севиши, ы=увчиларга бамисоли оталардек муомала =илиши, уларда билимга щавас уйлотиши зарур. Ызи намуна кырсаиб, ы=увчиларни ызига эргаштириш ы=итувчининг биринчи вазифаси ва диндорлик ы=итувчининг энг муцим хислатларидан биридир.

Иоганн Фридрих Гербарт Германияда туғилиб, дастлаб латин классик мактабида, сўнгра Йен университетиде тахсил олди. 1802 йилдан бошлаб Гербарт университетиде профессор бўлиб ишлай бошлади. У бу университетларда ўзининг педагогик фаолиятини кенгайтириб юборди: психология ва педагогикадан маърузалар ўқиди, ўқитувчилар тайёрлаш семинарияларига раҳбарлик қилди.

Гербарт ўзининг «Тарбия мақсадларидан келиб чиққан умумий педагогика» (1806), «Психология дарслиги» (1816), «Психологияни педагогикага татбиқ қилиш тўғрисидаги хатлар» (1831) деган китобларида педагогика ва ўқитувчи фаолиятига оид ғояларни кенг баён этди.

Атоқли немис педагоги Адольф Дистервег педагогик соҳасида самарали иш олиб бориш билан бир вақтда адабий ва методик ишларни ҳам зўр муваффақият билан олиб борди. У «Немис ўқитувчиларини ўқитиш учун қўлланма» (1835) деган китобини нашр қилдирди. Дистервег ўқитувчиларга нисбатан қўйиладиган талаблар тизимини қуйидагича ифодалади: Ўқитиш чоғида болаларнинг ташаббускорлигини ўстириш, уларни билимлар билан қуроллантириш ўқитувчи раҳбарлик ролини ўйнагандагина мумкин бўладиган ишдир. У таълимнинг муваффақиятли бўлиши оқибат натижада дарслик ёки методга эмас, балки ўқитувчига боғлиқ, деб таъкидлайди. Дистервегнинг фикрича яхши ўқитувчи ўз фанини мукамал эгаллаб олган бўлиши ҳамда ўз касбини ва болаларни севиши керак. Дарс чоғида ҳамма болалар тетик бўлиб туриши, ўқитувчи ғайрат билан дарс бериб, ўқувчиларнинг ақлий кучини уйғотиши, уларнинг иродасини мустаҳкамлаши, уларнинг характерини таркиб топтириши керак. Ўқувчилар ўзларининг олға бораётганликларини ҳамиша сезиб туришлари лозим.

Дистервег ўқитувчининг мустаҳкам характер ива ўткир ирода кучи ҳам катта аҳамиятга эга эканлигини таъкидлайди. Ўқитувчи қаттиққўл ва талабчан бўлиши билан бирга, адолатли бўлиши ҳам керак, фақат шундагина у ўз ўқувчилари орасида обрў қозониши мумкин. Ўқитувчи ҳақиқий инсон, мустаҳкам эътиқодли бўлиши лозим дейди.

..ёмон ы=итувчи ща=и=атни айтиб =ыя =олади, яхши ы=итувчи эса ща=и=атни топишга ыргатади...

сен ыз маълумотингни ошириш устида ишлашни давом эттирганингдагина бош=аларга таълим беришга лаё=атли былиб =ола берасан...

Дистервег ўқитувчиларга ўз билимларини қандай қилиб оширишлари тўғрисида бир қанча қимматли маслаҳатлар беради, ўқитувчиларга ўзлари ўқитаётган фанга тааллуқли асарларни биринчи навбатда ўқишни тавсия қилади, шунингдек, ўқитувчи тарих ва адабиётни билиши, педагогика, психология ва методикага оид чиқаётган янги асарларни кузатиб бориши керак, деб таъкидлайди. Дистервег ўқитувчиларни амалий педагогик маҳорати ва малакалари билан қуроллантиришга катта аҳамият берди.

Шахс тарбиясида ўқитувчининг ўрнини ниҳоятда катта эканлиги маънавий меросимиз дурдоналари бўлмиш Кайковус, Абу наср Фаробий, Юсуф Хос Ҳожиб, Абу Райҳон Беруний, Аҳмад Яссавий, Амир Тумур, Алишер Навоий, Абдулла Авлоний асарларида марказий ўринни эгаллайди. Улар болани тўғри тарбиялаш, унинг шахсини шакллантиришда ўқитувчи меҳнатининг аҳамияти, унинг масъулияти масаласида қимматли фикрлар қолдирганлар.

Шарқда «Шайх ар-Раис» номи билан машҳур бўлган алломалардан бири Абу Али Ибн Сино ўқитувчи маҳорати ҳақида фикр юритар экан, қуйидагиларни эслатиб ўтади:

- болалар билан муомалада боси=, жиддий былиш;
- берилаётган билимнинг талабалар =андай ызлаштириб олаётганига эътибор бериши;
- таълимда турли метод ва шакллардан фойдаланиш;
- талабанинг хотираси, билимларни эгаллаш =обилияти, шахсий хусусиятларини билиши;
- а=лий даражасига мос равишда бериши;
- щар бир сызнинг болалар щиссиётини уйлотиши даражасида былишига эришиши зарур.

Маълумки, Шарқ Уйғониш даврида инсон муаммоси маънавий соҳасидаги асосий масала бўлган. Бу даврда яратилган таълимий-ахлоқий қарашлар асоси ислом динининг умуминсоний ва ўзига хос ҳақ-ҳуқуқларига, талаб ва тамойилларига бориб тақалади.

Фаробийнинг «Фозил одамлар шаҳри», А.Навоийнинг «Маҳбуб-ул-қулуб» (Кўнгилларнинг севгани), Юсуф Хос Ҳожибнинг «+утадғу-билиг» (Саодатга элтувчи йўл), Кайковуснинг «+обуснома»(Шамсул-маолий +обус-ҳукмдор, шоир бўлган), Аҳмад Югнакийнинг «Ҳабатул-ҳақойик» (Ҳақиқатлар совғаси), Саъдийнинг «Гулистон», Жомийнинг «Баҳористон» асарлари таълимий-дидактик асарлар жумласига киради.

Мутафаккирларнинг ўз ишларида ўқитиш ва таълим-тарбияга эътибори натижасида, педагогика ва дидактика масалаларига қизиқиш орта борди. Аниқ фанларни ўқитишнинг услуби масалаларига, айниқса, эътибор кучайди. Мутафаккирлар таълим-тарбияга оид фикрларда инсон камолоти муаммосини бахт-саодатга эришиш учун боғлаб талқин этдилар.

Масалан, қомусий билимлар соҳиби, буюк мутафаккир А.Навоий фан ва санъатнинг турли соҳалари билан бирга таълим-тарбияни такомиллаштиришга ҳам катта эътибор берган эди. У ўзининг «Хамса», «Маҳбуб-ул-қулуб» каби йирик таълимий-ахлоқий асарлари бўлмиш «Муножот», «Вақфия», «Мажолисун нафоис», «Муҳокаматул-луғутайн» кабиларда тарбияга оид ўз қарашларини ифодалади.

А.Навоий ўзининг бадий асарларида комил инсон образларини яратиб, таълим-тарбия тўғрисидаги фикрларини ифодалаган бўлса, таълимий-ахлоқий асарларда эса комил инсонни шакллантиришнинг мазмуни, йўллари, усулларини баён этди.

А.Навоий илмни инсон камолоти учун энг зарур фазилатлардан деб билади. У ўзининг «Ихлосия» мадрасаси ёнида мактаб очиб, ўз вақфидан маблағ ажратган. Мадрасада таълим олаётган ҳар бир талабадан илмда қаттиқ интизомга риоя қилиш талаб этилган.

Буюк аллома илм олиш тамойилларини ўз даврида тўғри ифодалаб, ҳатто таълим тизимини белгилаб беради: А.Навоий мактаб, мадрасаларда ўқиш, олим, ҳунарманд, санъаткорларга шогирд тушиб ёки мустақил ҳолда илм олиш имкониятларидан фойдаланишни талаб этади.

А.Навоий ёшларга чуқур билим беришда муаллиму-мударрислар ҳамда устозу-мураббийларнинг ўзлари ҳам билимли ва тарбияли бўлиши зарурлигини уқтиради. У нодон, мутаассиб, жоҳил домлаларни танқид этади ва ўқитувчи маълумотли, ўқитиш йўллари биладиган муаллим бўлиши зарур, дейди.

А.Навоий «Маҳбуб ул-қулуб» асарида мактабдорлар ҳақида фикр юритар экан, уларнинг ўта қаттиққўл, жоҳил ва таъмагирликларини қоралаш билан бирга, ўқитувчи меҳнатининг оғирлиги, мураббийлик ҳаққини холисона баҳолайди.

«Унинг иши одам =ылидан келмас, одам эмас, балки дев шам =ила билмас. Бир кучли киши бир ёш болани са=лашга ожизлик =иларди, у эса бир тыда болага илм ва адаб ыргатади, кырким бунга нима етсин.

Шуниси шам борки, у тыдада фацм-фаросати озлар былади, ундай кишига юзларча маша==ат келса =андай былади. Цар =андай былса шам, ёш болаларга унинг ша==и кыпдир. Агар шогирд подшощликка эришса шам унга (муаллимга) =уллу= =илса арзийди.

Ша= йылида ким сенга бир царф ыргатмиш ранж ила,
Айламак былмас адо онинг ша==ин юз ганж ила.

А.Навоий ўқитувчининг ҳурматини қанчалик жойига қўйса, унга бўлган талабни ҳам шунчалик оширади. Айниқса, мадраса мударрисларининг билимли, фозил ва донно, камтар, маънавий пок бўлишларини талаб этади:

«мударрия керакки, \арази мансаб былмаса ва билмас илмни айтишга ыринмаса, манманлик билан дарс беришга щавас кыргазмаса ва ол\ирлик учун гап-сыз ва \ав\о юргизмаса, нодонлиқдан салласи катта ва печи учун былмаса,...

Ярамасликлардан =ыр=са ва нопоклиқдан =очса, наинки, ызини олим билиб, неча нодонга турли хил фис= ишларни =илмо= ундан содир былса ва =илар ишларни =илмаслик унга =оида ва одат былиб =олса. Бу мударрис эмасдир, ёмон одатни тар=атувчидир.

А.Навоий ўзи барпо этган «Ихлосия» мадрасасида ўз замонасининг етук мударрисларини йиғди ва илм излаган талабалар ана шу мадрасаларда илм пешволаридан таҳсил олдилар.

Демак, А.Навоий ҳар бир ёшнинг ақлий камолотга етишишида илму фаннинг аҳамиятини кўрсатиб ўтиш билан бирга жамият тараққиётининг асоси саналган илм аҳли, илмни тарқатувчи олиму- фозилларни ҳурмат қилишга ва уларнинг турмуш даражасини яхшилаш масалаларига ҳам эътибор қаратди.

XVII-XVIII асрларда фаолият кўрсатган мадрасалар: Бухорода Шайх Жалол мадрасаси, Домла Турсунжон мадрасалари, «Девонбеги» мадрасаси, Хивада Арабмуҳаммад мадрасаси, Муҳаммад Ризобек мадрасаси.

Таниқли ўзбек педагоги ва олими А.Авлоний 1878 йил 12 июлда Тошкент шаҳрида туғилди. XX аср бошларида Ўзбекистоннинг ижтмиоий-сиёсий ҳаётида ва педагогик фикрлар ривожидида А.Авлоний алоҳида ўрин эгаллади, бутун фаолияти даврида у ўз халқига хизмат қиладиган комил инсонни етиштириш, унинг маънавиятини шакллантиришга алоҳида эътибор берди.

У 1917 йил тўнтаришига қадар Туркистонда жуда катта ижтмиоий-маърифий ишларни амалга оширган жадиждлар ҳаракатининг кўзга кўринган намоёндаларидан эди. А.Авлоний зиёли кишилар билан ҳамкорлик театр-томошалари ва матбуотдан тушган маблағларга дунёвий илмларни ўқитадиган «Усули жадид» мактабини очди ва бу мактабларда халқ болаларини ўқитдилар.

А.Авлоний 1907 йилда Тошкентнинг Миробод маҳалласида, кейинчалик Дегрез маҳалласида янги усулдаги мактаблар очди. Мактаблардаги ўқув асбоб-анжомларни ўзгартирди, ўз қўли билан парта ва доскалар ясади. У ўз мактаблари учун 4 қисмдан иборат:

1. «Адабиёт ёшуд миллий шеърлар» (1912 й)
2. «Биринчи муаллим» (1912 й)
3. «Туркий гулистон ёшуд ахло=» (1913 й)
4. «Иккинчи муаллим» (1915 й)
5. «Мактаб гулистони» (1917 й)

каби дарслик ва ўқиш китоблари яратди. А.Авлонийнинг педагогикага оид асарлари орасида «Туркий гулистон ёшуд ахлоқ» асари XX аср бошларидаги педагогик фикрлар тараққиётини ўрганиш соҳасида катта аҳамиятга моликдир.

Ўзбек педагогикаси тарихида А.Авлоний биринчи марта педагогикага «Педология», яъни бола тарбиясининг фани демакдир» деб таъриф берди. Бундай таъриф Авлонийнинг педагогика фанини яхши билганлигидан далолат беради. У бола тарбиясини нисбий равишда қуйидаги тўрт бўлимга ажратади:

1. «Тарбиянинг замони»
2. «Бадан тарбияси»
3. «Фикр тарбияси» ¹⁵
4. «Ахло= тарбияси»

«Тарбиянинг замони» бўлимида тарбияни ёшлиқдан бериш зарурлигини, бу ишга ҳаммани: ота-она, муаллим, ҳукумат ва бошқаларнинг киришиши кераклигини таъкидлайди. А.Авлоний бадан тарбияси масаласида болани соғлом қилиб ўстиришда ота-оналарга мурожаат қилса, болани фикр томондан тарбиялашда ўқитувчиларнинг фаолиятларига алоҳида эътибор беради.

Болаларда фикрлаш қобилиятини ўстириш ва бу тарбия билан мунтазам шуғулланиш бениҳоя зарур ва муқаддас бир вазифа. Бинобарин, у муаллимларнинг **«диққатларига суялган, виждонларига юкланган муқаддас бир вазифадир... Негаки фикрнинг қуввати, зийнати, кенглиги, муаллимнинг тарбиясига боғлиқдир»**

Буюк рус педагоги К.Д.Ушинский ҳам ўқитувчининг меҳнатини ва унинг тарбияланувчи шахсга таъсирини юқори баҳолади. Ушинский Россияда ўқитувчилар тайёрлаш тизимини биринчи бор ишлаб чиқди.

Ушинский педагогнинг иши бошқа ишларга қараганда кўпроқ доимо ғайратланиши ва завқланишни талаб қилади: бу иш ташқи томондан бир турда бўлиб кўринади, унинг натижаси тезда кўзга кўринмайди. Бу ёшда катта хавф бор, йил сайин бир хил нарсдан таълим беравериш натижасида «ўрганиб қолиб, таълимни механик суратда олиб бориши мумкин». Ушинский ўқитувчини бу хавфдан эҳтиёт бўлишга ва ҳамиша илгарига қараб силжишга чақирди. Ташқаридан қараганда мактаб ўқитувчисининг роли оддий ва содда, бироқ у ўз меҳнатининг юксак ижтимоий аҳамиятини тушуниши лозим. Ушинский жамиятдан ўқитувчиларга зўр ҳурмат ва ғамхўрлик билан қарашни, ҳамиша эътибор беришни талаб қилади.

Ы=итувчи бирор фаннинг ы=итувчисигина былмасдан, балки тарбиячи щам былиши керак: ыз касбини севиши, тарбия ишига зыр маъсулият туй\уси билан =араши; у маълумотли киши былиши, педагогика билан психологияни билиши, педагогик мащоратга, педагогик одобга эга былиши лозим.

А.С.Макаренко ўз билим, талант ива жушқин фаолияти билан педагогика тарихида чуқур из қолдирди. У бир неча педагогик ва публицистик асарлар ёзди. Унинг «Педагогик поэма», «Минорадаги байроқлар», «Ўттизинчи йиллар марши», «Ота-оналар китоби», «Болалар тарбияси тўғрисида лекциялар», «таълим-тарбия тажрибасидан баъзи хулосалар» каби асарлари уни ўзига хос тарбия мактаби яратган маҳоратли педагог ва адиб сифатида танитди.

Ўқитувчининг педагогик-психологик хусусиятлари ва шахсий фазилатларини чуқур ўрганиш ишлари ХХ асрнинг 30-40 йилларида кенг йўлга қўйила бошланди.

ХХ асрнинг 70-80 йилларида педагогика ва психология фанларида ўқитувчининг касбий тайёргарлигига, лаёқатига, шунингдек, шахсий

сифатларини шакллантириш масаласига оид тадқиқот ишларининг кўлами кескин равишда ортди. Ўқитувчининг характер хислатлари, педагогик қобилиятлари, унинг ихтисосий кўникма ва малакалари, унда тарбиячилик маҳоратини таркиб топштириш шартлари ўрганилмоқда. Касбий тайёргарликка оид тадқиқотларда ўқитувчиларда ўқитувчилик касбига қизиқишнинг уйғониши, ўқувчи ва талабаларда педагогик йўналишни таркиб топштириш, тарбия жараёнининг илмий-назарий муаммолари, ўқитувчилик маҳоратини эгаллашнинг психологик манбалари, педагогик қобилиятларни ри вожланиш хусусиятлари, ўқитувчи билан ўқувчининг ҳамкорлик фаолияти, педагогик мулоқотнинг психологик асослари очиб берилмоқда.

Бу соҳанинг йирик тадқиқотчилари қаторига И.В.Страхов, Н.В.Кузьмина, И.А.Шчербаков, Ф.И.Гоноболин, В.А.Сластенин, С.Р.Ражабов, М.О.Очилов, М.Г.Давлетшин, Р.З.Гайнутдинов ва бошқаларни киритиш мумкин.

Рус психологи И.В. Страхов «Педагогик такт психологияси» номли асарига ўқитувчининг одоби масаласини тадқиқ қилиб берган.

Рус олимаси Н.В.Кузьмина ўқитувчилик фаолиятида педагогик қобилиятларнинг роли ва уларни таркиб топштиришга оид қатор илмий тадқиқот ишлари олиб борган. А.И.Шчербаков педагогик фаолиятда маҳорат жуда муҳим ўрин эгаллашини таъкидлаб, ўқитувчининг шахсий фазилятлари, унинг билимлари, амалий кўникма ва малакалари ўзаро бирлашиб педагогик маҳоратни вужудга келтиради, дейди. Педагогик маҳоратнинг шаклланиши ўқитувчи шахсини такомиллаштириш жараёни билан узвий боғлиқдир.

Йирик ўзбек олими С.Р.Ражабов бутун умр ва фаолиятини ўқитувчи шахсини тадқиқ қилишга, ўқитувчилар тайёрлашни такомиллаштиришга бўлғуси муаллимларни шарқона тарбиялашга бағишлаганлар.

Ўзбек олими М.О.Очиловнинг кўп йиллик тадқиқоти ичида ўқитувчи шахсини шакллантириш марказий ўринни эгаллайди.

Мавзу бўйича таянч иборалар:

Дидаскаллар, кулдорлик даврида ўқитувчи фаолияти, Квинтилиан нотиклик санъати ҳақида, Я.А.Коменский ўқитувчи тўғрисида, Дистервегнинг ўқитувчига қўйган талаблари, Ибн Сино педагогик маҳорат ҳақида, А.Навоий мактаб ва мударрислар тўғрисида, А.Авлонийнинг педагогик маҳорати, «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ», К.Д.Ушинский ва А.С.Макаренко ўқитувчи ҳақида, педагогик маҳорат борасида замонавий изланишлар.

Назорат саволлари:

1. Дастлабки педагогик фаолиятнинг юзага келиши тарихини сўзлаб беринг.
2. Файласуф ва нотик Сукрот ҳақида нималарни биласиз?
3. И.Ф.Гербарт қандай педагогик асарлар ёзган?
4. Мактаб, устоз ва мударрислар тўғрисида қайси Шарқ мутафаккирлари ўз қарашларини баён этган?
5. А.Навоий ўзининг қайси асарларида мактабдорлар, мударрислар ҳақида ёзган?

6. А.Авлонийнинг педагогик фаолияти ҳақида гапириб беринг?

Адабиётлар:

1. Ўзбек педагогикаси антологияси. I-II т (тузувчилар К.Хошимов, С.Очил..) Т.Ўқитувчи 1995-2000 й
2. К.Хошимов. С.Нишонова. Педагогика тарихи ,Тош.Ўқитувчи. 1996 й
3. А.Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Тош.Ўқитувчи. 1993
4. А.Навоий. Маҳбуб ул-қулуб». Тошкент. /./улом нашр. 1983 й

3-МАВЗУ. Ў+ИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ПЕДАГОГИК +ОБИЛИЯТЛАР.

РЕЖА:

1. Педагогик қобилият ҳақида тушунча.
2. Педагогик қобилиятлар классификацияси.
3. Ўқитувчи маҳоратини шаклланишида қобилиятларнинг муҳимлиги.
4. Бўлажак педагогларда педагогик қобилиятларни таркиб топтириш.

Педагогик қобилиятлар, деб аталадиган қобилиятлар шахснинг ақлий томонини ҳам, эмоционал-иродавий томонини ҳам характерлаб беради. Бу сифатларнинг ҳаммаси бири-бири билан ўзаро боғланган бўлиб, бир-бирига таъсир этади ва бир бутунликни ҳосил қилади.

Психологияда қобилиятларга шундай таъриф берилади:

+обилиятлар шахснинг мазкур фаолиятини муваффақиятли амалга ошириш шarti шисобланган ва бунинг учун зарур билим, кыникма ва малакаларни эгаллаш динамикасида юзага чи=адиган фар=ларда номоён быладиган индивидуал-психологик хусусиятдир.

Педагогик психологияда ўқитувчилик фаолиятида педагогик қобилиятларнинг тутган ўрнини илмий изоҳлаб беришга оид самарали тадқиқотлар олиб борилди.

Йирик психолог С.Л.Рубинштейн таъкидлаб ўтганидек, педагогик жараён ўқитувчи-тарбиячининг фаолияти тариқасида ривожланувчи бола шахсини шакллантиради, бу эса педагогнинг ўқувчи фаолиятига нақадар раҳбарлик қилишига ёки аксинча, унга эҳтиёж сезмаслигига боғлиқ. Бола шахсининг ривожланишида ўқитувчининг роли бениҳоя муҳимдир, чунки у таълим ва тарбия жараёнининг ташкилотчиси вазифасини бажаради. Шу боис, ҳозирги шароитда ўқитувчининг ташкилотчилик қобилиятига нисбатан юксак талаб қўйилади, шунинг учун ижтимоий-тарихий тажрибаларнинг бойлиги эҳтиёжлар қўламини ортишига бевосита боғлиқ.

70-80 йилларда ўқитувчининг характер хислатлари, педагогик қобилиятлари, унда тарбиячилик маҳоратини таркиб топтириш шартлари чуқур ўрганилди.

Жумладан, рус олимаси Н.В.Кузьмина ўқитувчилик фаолиятида педагогик қобилиятларнинг ўрни ва уларни таркиб топтиришга оид қатор

илмий тадқиқот ишларини олиб борган. У ўз тадқиқотларида педагогик қобилиятларни

Гностик (билишга оид)

Проектив (олдиндан режалаштиришга қаратилган)

Конструктив, ташкилий ва коммуникатив турларга ажратиб, уларнинг ҳар бирига чуқур психологик тасниф билдиради. Н.В.Кузьмина педагогик қобилиятнинг муҳим аломатлари қаторида кузатувчанликни ҳам киритади, ўқитувчининг бу ҳислари ўқувчининг ички кечинмалари, ҳис-туйғулари каби омилларни аниқлашга хизмат қилади.

Ўқитувчида кузатувчанликнинг пайдо бўлиши натижасида у диагностика сифатни вужудга келтиради.

Тадқиқотчи А.И.Ҳчербаков фикрига кўра, педагогик фаолият-бу ўқитувчи олдида жиддий талаблар қўядиган мураккаб психологик актдир. Педагогик фаолият ўқитувчини чуқур ва пухта билимга, педагогик қобилиятга, мустаҳкам характерга, юксак маънавиятга эга бўлишимни тақазо қилади. А.И. Ҳчербаков ўқитувчи шахси 6 та касбий-таркибий қисмдан иборат эканлигини таъкидлайди:

1. Юксак савиядаги билим ва маданият.
2. Ўйналишнинг аниқ ифоланганлиги.
3. Юксак ахлоқий ҳисларнинг мавжудлиги.
4. Юқори даражада юзага келувчи фаоллик ва барқарор мустақиллик.
5. +атъий ва силлиқ характер.
6. Педагогик қобилиятлар.

Ўйрик олим Ф.Н.Гоноболин педагогик қобилиятларни қуйидаги турларга ажратишни таклиф этади:

1. Дидактик қобилиятлар.
2. Академик қобилиятлар.
3. Перцептив қобилиятлар.
4. Нутқ қобилиятлари.
5. Ташкилотчилик қобилияти.
6. Авторитар қобилиятлар.
7. Коммуникатив қобилиятлар.
8. Педагогик хаёлот.
9. Дикқатни тақсимлаш қобилияти.

Ф.Н.Гоноболин педагогик қобилиятларни таркиб топтириш босқичлари, хусусиятлари ва хоссалари тўғрисида мукамил маълумотлар беради. Таълим ва тарбия жараёнини такомиллаштиришда педагогик қобилиятларнинг роли тажриба материалларига асосланиб шарҳлаб берилади.

Ўйрик ўзбек олими С.Р.Ражабов ва унинг юзлаб шогирдларининг ишлари ҳам ўқитувчининг педагогик ва психологик хусусиятига қаратилгандир.

Педагогика ва психология соҳасида олиб борилган илмий тадқиқотларга асосланиб, бизнингча, ўқитувчининг педагогик қобилиятларини қуйидагича классификация қилиш мумкин.

1. **Дидактик қобилият**- бу осон йўл билан мураккаб билимларни ўқувчиларга тушунтира олишдир. Бунда ўқитувчининг ўқув материални ўқувчиларга тушунарли қилиб баён этиши, мавзу ёки муаммони уларга аниқ ва тушунарли қилиб айтиб бериши, ўқувчиларда мустақил равишда фаол фикрлашга қизиқиш уйғота олиши кўзда тутилади. Ўқитувчи зарурат туғилган ҳолларда ўқув материални ўзгартира, содалаштира олади, қийин нарсани осон, мураккаб нарсани оддий, тушунарсиз, ноаниқ нарсани тушунарли қила олади.
2. **Академик қобилият**-барча фанлар юзасидан муайян билимларга эга бўлишлик. Бундай қобилиятларга эга бўлган ўқитувчи ўз фанини ўқув курси ҳажмидагина эмас, балки анча кенг ва чуқурроқ билади, ўз фани соҳасидаги янгиликларни кузатиб боради. Фан-техника, ижтимоий-сиёсат ҳаётга доир қизиқишлари билан кўп нарсаларни ўрганиб боради.
3. **Перцептив қобилият**- қисқа дақиқаларда ўқувчилар ҳолатини идрок қила олиш фазилати, бу ўқувчининг, тарбияланувчининг ички дунёсига қира олиш қобилияти, ўқувчи шахсини ва унинг вақтинчалик руҳий ҳолатларини жуда яхши тушуна билиш билан боғлиқ бўлган психологик кузатувчанликдир. Бундай ўқитувчи кичкинагина аломатлар, унча катта бўлмаган ташқи белгилар асосида ўқувчи руҳиятидаги кўз илғамас ўзгаришларни ҳам фаҳмлаб олади.
4. **Нутқий қобилият**- ихчам, маъноли, оҳангдор, муайян ритм, темп, частотага эга бўлган нутқ; шунингдек, ўқитувчи нутқининг жарангдорлиги, унинг пауза, мантиқий урғуга риоя қилиши, қобилиятли ўқитувчининг нутқи дарсда ҳамиша ўқувчиларга қаратилган бўлади. Ўқитувчи янги материални тушунтираётган, ўқувчининг жавобини таҳлил қилаётган, маъқуллаётган ёки қоралаётган бўлса ҳам унинг нутқи ҳамиша ўзининг ички кучи, ишончи, ўзи гапираётган нарсага қаратилганлиги билан ажралиб туради. Фикрлар ифодаси ўқувчи учун аниқ, сода, тушунарли бўлади.
5. **Ташкилотчилик қобилияти**-синф-гурухи ёки жамоани уюштириш ва уни бошқариш истеъдоди. Ташкилотчилик ўқувчиларни хилма-хил фаолият турига жалб қилиш учун асос ҳисобланади. Бу қобилият, биринчидан ўқувчилар жамоасини уюштириш, жипслаштириш, муҳим вазифаларни ҳал этишга руҳлантириш бўлса, иккинчидан, ўз шахсий ишини тўғри уюштириш қобилиятидир.
6. **Обрўга эга бўлишлик қобилияти**- ўзининг шахсий хусусияти, билимдонлиги, ақл-фаросатлилиги, мустаҳкам иродаси билан обрў орттириш уқувчанлиги. Фанда бу қобилият тури-авторитар қобилият, деб ҳам юритилади. Обрўга эга бўлиш ўқитувчи шахсий сифатларининг бутун бир комплексига, чунончи, унинг иродавий сифатларига (дадиллиги, чидамлилиги, қатъийлиги, талабчанлиги ва ҳоказо) шунингдек,

Ўқувчиларга таълим ҳамда тарбия бериш масъулиятини ҳис этишга, бу ишончни ўқувчиларга ҳам етказа олишига боғлиқ бўлади.

+айси ўқитувчи ҳурматга сазовор?

1. *Ўқитувчимизнинг зўрламас-дан ва бақирмасдан талаб қила олишидек ажойиб хислати бор.*

2. *Биз уни қаттиққўл ва талабчан бўлганлиги учун жуда яхши кўрамиз, у ҳамиша осойишталик ва мулойимлик билан талаб қилади, бироқ, шундай таъсир этадики, унга қулоқ солмай иложинг йўқ.*

3. *Химия ўқитувчимиз ҳамиша хотиржам ўзини тутган одам ва шу хислати билан бутун синфга қаттиқ таъсир кўрсатади.*

4. *Биология ўқитувчисининг обрўйини сақламай кўр-чи. Ҳар қандай шароитда ҳам у ўз обрўсининг сақланишига эришади.*

1. *Ўзи яхши одам-у, лекин жуда юмшоқ-да, уни алдаш ҳеч гап эмас.*

2. *Унинг қандай одам эканлигини тушуниб бўлмайди: бир қарасанг қаттиққўл, бир қарасанг ҳеч нарса талаб қилмайди.*

3. *Жуда бўшанг: уни кўрсанг уйқунг келади.*

4. *Биз П.И нинг кетганидан жуда хурсандмиз. У бизни бақириб-чақириб, буйруқ беришлар билан қўлга олмоқчи эди, аммо унга мажбуран чидаётганимизни билмасди.*

7. **Коммуникатив қобилиятлар**-муомала ва мулоқот ўрната олиш, болаларга аралаштириш қобилияти, ўқувчиларга тўғри ёндошиш йўлини топа олиш, улар билан педагогик нуқтаи назардан самарали ўзаро муносабатлар ўрната билиш, педагогик назокатнинг мавжудлиги.

8. **Психологик таъхис (диагноз) қобилияти**-инсоннинг келажагини оқилона тасаввур қилишдан иборат башорати. Бу ўз ҳаракатларининг оқибатларини олдиндан кўришда, ўқувчининг келгусида қандай одам бўлиши ҳақидаги тасаввур билан боғлиқ бўлган шахсни тарбиялаб етиштиришда, тарбияланувчининг қандай фазилатларининг тараққиёт этишини олдиндан айтиб бера олишда ифодаланадиган махсус қобилият. Бу қобилият педагогик оптимизмга, тарбиянинг қудратига, одамга ишониш билан боғлиқ бўлади.

9. **Диққатни тақсимлаш қобилияти**-бир неча объектларга бир даврнинг ўзида ўз муносабатини билдириш. Ўқувчи, ўқитувчи учун диққатнинг барча хусусиятлари-ҳажми, унинг кучи, кўчувчанлиги, идора қилина олиши ва ишга солинишининг тараққий этган бўлиши муҳимдир.

+обилиятли, тажрибали ўқитувчини материални баён қилиш мазмунини ва шаклини, ўз фикрини (ёки ўқувчи фикрини) диққат билан кузатади, айтилиши вақтда барча ўқувчиларни ўз диққат-эътиборида тутати, толиқиш, эътиборсизлик, тушунмаслик аломатларини ҳушёрлик билан кузатиб боради, барча интизом бузилиш ҳолларини эътибордан қочирмайди, ниҳоят ўз шахсий хатти-ҳаракатларини (мимикаси, пантомимикаси, юриш-туришини) ҳам кузатиб боради.

Тажрибасиз ўқитувчи кўпинча мавзунини баён этилишга берилиб кетиб, шу вақт ичида ўқувчиларни эътибордан четда қолдиради, назорат қилмай кўяди,

борди-ю, ўқувчиларни диққат билан кузатишга ҳаракат қилса, баён қилиш калавасини йўқотиб қўяди.

10. **Конструктив қобилият**-ўқув-тарбия ишларини режалаштириш ва натижасини олдиндан айтиш қобилияти. Бу қобилият ўқувчи шахсининг ривожини лойиҳалашга, ўқув-тарбия мазмунини, шунингдек, ўқувчилар билан ишлаш методларини танлаб олишга имкон беради.

11. **Гностик қобилият**- тадқиқотга лаёқатлилиқ бўлиб, ўз фаолиятини, бу фаолият жараёнини ва унинг натижаларини текшириш ҳамда ўрганиш натижаларига мувофиқ фаолиятни қайта қуриш қобилиятидир.

Шунингдек, замонавий ы=итувчи ызида а=ли донишлик =обилияти, иймон-эйти=одга, фаол шаётий позицияга йиналтириш =обилияти ва ташаббусга, ижодга илщомлантириш каби =обилиятларн былиши зарурлиги кызда тутилмо=да.

Педагогик қобилиятларни ҳар томонлама ўрганиш қобилиятлар шахснинг ақл-идроки, ҳия-туйғуси ва ирода сифатларининг намоён бўлишидан иборат эканлигини кўрсатди.

Педагогик қобилиятлар умумий қобилият: масалан, адабий ва илмий ижод қилиш, лойиҳалаш қобилиятлари билан боғланган. Улар ўқитувчи фаолиятининг самарадорлигини оширади. Бундай ўқитувчилар ўз ўқувчиларини (талабаларни) ана шу фаолиятга жалб қила бориб, уларга таълим ва тарбия беришда катта муваффақиятларга эришмоқдалар.

Педагогик қобилиятлар характер хислатлари билан боғланган. Уюшқоқлик, қатъийлик, ҳаққонийлик педагогик фаолият даражасининг ортишига олиб келади, аксинча, уюшмаганлик, кўнгилчанлик, адолатсизлик педагог фаолияти натижаларини пасайтиради.

Ҳар бир ўқитувчи ўзига хос индивидуал-психологик хислатларга эга бўладилар. Улардан баъзилари ҳаракатчанроқ, бошқалари сусткашроқ, баъзилари қаттиқўлроқ, бошқалари юмшоқроқ бўладилар. Бу хусусиятларнинг ҳаммаси жуда яхши хусусиятлар бўлиб, улардан фойдаланишнинг аҳамияти катта. Бундан ўқитувчига ҳис-туйғулар, эмоциялар ёт нарса бўлиши керак, деган маъно келиб чиқмайди, аксинча у қувониши ҳам, ғазабланиши ҳам, қайғуга тушиши ҳам, хафа бўлиши ҳам мумкин ва лозим. Бу ерда гап ўқитувчининг қандайдир бир анжозадаги (қолипдаги) шахсга бароварлаштириш зарурлиги тўғрисида эмас, балки унинг ўз индивидуал сифатларидан усталик билан фойдаланиши, ўзида шахснинг зарур хислатларни таркиб топтириши, ўз камчиликларига барҳам бериши тўғрисида боради.

Мавзу бўйича таянч иборалар:

Педагогик қобилият, дидактик қобилият, академик қобилият, перцептив қобилият, нутқий қобилият, ташкилотчилиқ қобилияти, нуфузга эга бўлиш қобилияти, психологик ташхис қобилияти, конструктив қобилият, гностик қобилият, қобилиятни таркиб топтириш.

Назорат саволлари:

1. Педагогик қобилиятлар нима?
2. Ўқувчилик даврингизда қайси ўқитувчилар сизга нима учун катта таъсир этганини эсланг.
3. Педагогик қобилиятларни аниқлашга оид олиб борилган илмий тадқиқотлар ҳақида нима биласиз?
4. Педагогик қобилиятларнинг қандай турларга бўлиш мумкин?
5. Психологик ташхис қобилиятини тавсифланг.
6. Педагогнинг обрўга эга бўлиш қобилиятини қандай таркиб топтириш мумкин?

4-Мавзу. Ў+ИТУВЧИНИНГ КОММУНИКАТИВ +ОБИЛИЯТИ.

Режа:

1. Мулоқот ҳақида тушунча, унинг моҳияти.
2. Педагогик мулоқотнинг асосий функциялари.
3. Педагогик таъсир кўрсатиш усуллари.
4. Коммуникатив қобилиятни ривожлантириш усуллари.
5. Ўқитувчи мулоқотидаги камчиликлар ва уларни бартараф этиш.

Бугунги кунда мустақил республикамиз дунё ҳамжамияти томонидан тан олинаётган экан, унинг келгусидаги ривожини, гуллаб-яшнаши бугунги кун ёшларига боғлиқдир. Демак, бугунги ёшлар ҳар томонлама ривожланган ўзига, бошқа инсонга, жамиятга, табиатга ва меҳнатга ўз тўғри муносабатини билдира оладиган, мустақил фаолият кўрсата оладиган, ижодкор, ташаббускор ва тадбиркор бўлмоғи лозим. Ўқувчида ана шу хусусиятларнинг ривожланиши сўзсиз ўқитувчига, унинг ўқув-тарбия жараёнини тўғри бошқара олишига ва ўқувчилар билан ўрната оладиган муомала ва муносабатларига боғлиқдир.

Коммуникация- лотинча, communicatio- умумлаштираман, боғлайман, деган маънони англатади. Коммуникация-гуруҳ ёки жамоа ичидаги алоҳида шахслар ўртасида ахборот алмашиш жараёнини ўз ичига олади. Бундай жараён асосан-мулоқот ёрдамида амалга оширилади.

Мулоқот- ахборот жараёни бўлиб, ахборот икки йўналишда бошқариш субъектидан (педагог) бошқариш объектига (ўқувчига) боради ва аксинча объектдан субъектга боради. Педагог бевосита шахслараро мулоқотдан ўз тарбияланувчилари, умуман жамоа ҳақида, ундаги ички жараёнлар ҳақида кўпгина хилма-хил ахборотларга эга бўлади. Ўз навбатида педагог мулоқот жараёнида ўз ўқувчиларига ҳам масадга қаратилган ахборотни маълум қилади.

Мулоқот- педагог фаолиятининг энг муҳим профессионал қуролидир. Педагогик мулоқот-қулай психологик муҳит яратиш масадида ўқитувчининг ўқувчи билан дарс ва ундан ташқаридаги ҳақиқий мулоқотидир.

Ҳозирги замон психологияси шахслараро мулоқотнинг аҳамиятини чуқур ўрганмоқда. Айниқса, мулоқот қонуниятларини билиш ҳамда мулоқот ўрнатиш малакалари ва қобилиятларини ривожлантириш педагог учун, аниқса, муҳимдир. Негаки, унинг касбига кўра вазифаси ҳам агар у ўқувчиларни ўзи билан биргаликдаги фаолиятга унумли жалб қила билган, тарбиянинг масадлари ва вазифаларига жавоб берадиган тарздаги ўзаро биргаликдаги ҳаракат ва ўзаро

ҳамжихатликни йўлга қўя олган, яъни тўлақонли педагогик мулоқотни ўрната олган тақдирдагина муваффақиятли ҳал этилиши мумкин.

Педагог фаолиятининг дидактик ва хусусан тарбиявий вазифаларини ўқитувчи блан ўқувчилар жамоаси ўртасидаги сермахсул мулоқот жараёнини ташкил этмасдан туриб етарли даражада унумли тарзда амалга ошириб бўлмайди. Шу тариқа педагог фаолиятида мулоқот,

биринчидан, хусусан ўқув вазифаларини ҳал этиш воситаси сифатида,

иккинчидан, тарбиявий жараёни ижтимоий-психологик жиҳатдан таъминловчи тизим сифатида,

учинчидан, ўқитувчилар ва ўқувчилар ўртасида таълим ва тарбиянинг муваффақиятли олиб борилишига имкон берадиган ўзаро муносабатларнинг муайян тизимини ташкил этиш усули сифатида,

тўртинчидан, бунингсиз мактаб ўқувчисининг индивидга хос хусусиятларини тарбиялаб бўлмайдиган жараён сифатида майдонга чиқади.

Педагогик мулоқот, деганда педагог ва ўқувчилар жамоаси ўртасида ўзаро биргаликдаги ҳаракатнинг мазмунан ахборот айирбошлашдан, ўқув-тарбиявий таъсир кўрсатиш ва ўзаро ҳамжихатликни ташкил этишдан иборат тизими, усуллари ва малакалари тушунилади. Педагог убу жараённинг ташаббускори сифатида майдонга чиқади ва уни ташкил этади ҳамда унга бошчилик қилади.

Нотўғри педагогик мулоқот ўқувчиларда кўркўв, ишончсизлик туғдиради, диққати, хотираси ва қобилиятини сусайтиради, нутқ жараёнини бузади. Натижада, ўқувчиларда стереотип фикрлар вужудга келади. Уларни ўқишга ва мустақил ўрганишга, фикрлашга бўлган қизиқишлари пасаяди. Оқибатда, ўқувчиларда ўқитувчига нисбатан муайян салбий муносабатлар узок сақланиб қолади.

Педагогик мулоқот- ижтимоий-психологик жараён сифатида қуйидаги функциялар билан характерланади: шахсни ўрганиш (билиш), ахборот алмашиш ва фаолиятини ташкил этиш.

Мулоқотнинг ахборот алмашиш функцияси маънавий бойлик ва янгиликлар билан ўртоқлашиши жараёнини ривожлантириш учун ижобий иштиёқлар, ҳамкорликда ва фикрлаш учун шароитлар яратишдан иборат.

Роллар алмашилиши ёрдамида мулоқот ўрнатиш эса уларда у ёки бу ижтимоий шаклланиб қолган хатти-ҳаракатни дастурлайди. Ўқитувчилар ўқув-тарбиявий жараёнда шахс-рол шаклидан фойдаланадилар: дарснинг айрим элементларини бажаришга ўқувчиларни таклиф қиладилар. Бунда ўқувчилар томонидан ўз шахси (мен) ни, ўз кадр-қимматини, шахсини муносиб баҳолаш ва келажагини тасаввур эта билиш учун интилишларини таъминлаш имконияти туғилади.

Мулоқотнинг энг муҳим функцияларидан бири ҳамдард бўлишдир. У бошқа киши ҳиссиётларини тушуниши, бошқалар нуқтаи назарини маъқуллаш қобилиятини шакллантириши жараёнида амалга ошади ва жамоадаги муносабатларни меъёрга келтиради. Бунда ўқувчига унинг истакларини

тушуниш ва булар асосида ўқувчига таъсир этиш зарурлигини англаш ўқитувчи учун жуда муҳимдир.

Дасрга тайёргарлик кўрилаётганда мулоқотнинг барча функцияларидан комплекс фойдаланишни рнжалаштириш зарур. Бунда энг муҳими ўқувчиларнинг ўз шахсини намоён қилишларини ва ўз қобилиятларини кўрсата олишларига эришиш мумкин.

Ўқувчиларга тарбиявий таъсир кўрсатувчи манбалар ичида ўқитувчи муҳим ўрин тутди.

Ўқитувчи ўқувчининг онги, сезгиси, фаолияти ва ҳатто характерларига таъсир кўрсатувчи қандай усуллар қўллашга эга? Барча ёш ўқитувчилар ҳам бу усулларни тушуниб ўқувчиларга таъсир кўрсатишда улардан фойдаладиларми?

Мулоқотнинг ижтимоий-психологик назарияси ва педагогик тажрибаларни ўрганиш педагогик таъсир этиш икки усулдан-ишонтириш ва уқтиришдан иборат эканлигини кўрсатади.

Ишонтириш-ўқувчиларга ҳатти-ҳаракатларнинг тўғрилиги ва зурурлигини, шунингдек, айрим хулқ-атворларнинг нотўғрилигини тушунтириш ва исботлашдир. Ишонтириш жараёнида ўқувчиларга янги билим, кўникма ва малака ҳамда ахлоқий сифатлар шакллантирилади. Булар эса, ўқувчилар ва уларнинг аирофидагилар учун меъёр(мезон) бўлиб ҳисобланади.

Ўқитувчининг ҳар қандай тарбиявий таъсир кўрсатиши, оқибат натижада ўқувчи руҳиятига ҳар томонлама таъсир кўрсатишга, яъни ўқувчиларда ижобий ҳиссиётларни: хулқ-атвор, муносабатлар, ҳатти-ҳаракатларни шакллантириш ва мустаҳкамлашга йўналган бўлади.

Лекин ишонтириш ва уқтиришни технологик мехнизмлари турличадир.

Ўқитувчининг ўқувчига сўз билан таъсир кўрсатишнинг ҳар бир усули ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, қуйида биз уларга алоҳида тўхталиб ўтамиз.

Ўсиб бораётган ёшлар ижтимоий муҳит билан ва табиат билан ҳам ўзаро таъсирланадилар. Бу ўзаро таъсир натижасида уларда ишонч, яъни билимлар ва муносабатлар, ахлоқий меъёрлар мажмуи вужудга келади.

Ишонтириш ҳақиқий ва сохта бўлиши мумкин. Ҳақиқий ишонч ҳақиқий воқеликка мос келади ва шахснинг жамият олдидаги кадр-қимматини оширади. Ўзининг ҳақиқий ишончига содиқ бўлиши учун киши ҳатто ўлимига ҳам рози бўлади. Масалан, Ватанга содиқлик руҳида тарбияланган аскарларимизнинг жанг майдонида кўрсатган матонатлари.

Сохта ишонч эса, аввало синф жамоаси, қолаверса жамият учун зарарли бўлган одатларни шаклланишига олиб боради. Сохта ишонч ўқувчиларнинг ўзи ва атрофдагилар таъсирининг умумлашуви натижасида вужудга келади.

Айрим ўқувчиларда сохта ишонч ҳосил бўлишининг сабаблари қуйидагилар бўлиши мумкин:

-фақат аъло баҳога ўқиш-бу билим олишда кўр-кўроналик, қуруқ ёдлашга олиб боради;

- ўзини ўта итоаткорона тутиш-бу ўқувчи фаолиятини ниҳоятда паст бўлишига олиб келади. Меъёрдаги ўқувчи ўқитувчидан баъзан танбеҳ олиб туриши керак;

- ўқитувчини алдаш-бу ўқувчини ўта ақлли ва топқирлигидан далолат беради;

- мактаб ички тартиб-қоидасини бузиш фақат кучли характерга эга бўлган ўқувчигагина хос бўлиб, у ўқитувчи томонидан танқил қилиб турилади;

- ҳаддан ташқари кўп меҳнат қилиш- бу керак бўлмаган тиришқоқликдир.

Юқоридаги бундай ишончлар ўқувчида шаклланиб аста-секин боқимандалик, ўқиш ва меҳнат фаолиятида сусткашлик кайфиятини содир қилади.

Сохта ишончни бартараф қилиш учун ўқитувчи қуйидаги уч йўналишда иш олиб бориши керак:

1. Синф жамоасида соғлом ижтимоий фикрни шакллантириш.
2. Муҳим аҳамият касб этувчи шахсий ҳаётий тажриба яратиш.
3. Сохта ишончни асосий тарзда инкор қилиш.

Сохта ишончларни ўзгартиришнинг қуйидаги усуллари мавжуд:

- ўқувчини ўзини бошқалар билан таққослашига ундаш. Унинг фикрига қарама-қарши фикрда бўлган киши билан яқиндан танишиш. (Масалан, бола ўқишни хохламайди, лекин унинг таниш ўртоғи кўп ўқийди ва билади, аммо ўзининг «+уруқ ёдловчи» ёки «ўта билимдон» қилиб кўрсатмайди)

- нотўғри қарашлар ва ишонч оқибатида нималарга олиб боришни кўрсатиш. (масалан, ана шундай хислатларга эга бўлиб, ўз ҳаётини барбод қилган, ўз эрки, ғурури ва виждонини йўқотган кишилар ҳақида сўзлаб бериш. Бунинг учун ҳаётий мисоллар, бадиий асарлар, кинофильмлар ва бошқалардан фойдаланиш мумкин)

- сохта ишончни ёқлаб, ҳимоя қилувчи ўқувчи фикрини мантиқий ривожлантириб, уни ҳайратга солувчи ҳолатга етказиш. Масалан, барча ўқувчилар ўқитувчиларни алдаш, ички тартиб қоидаларига риоя қилмаслик нималарга олиб бориши мумкин)

Ишонтиришнинг бирон ташкил этувчисига амал қилмаслик ҳам тарбиявий иш самарадорлигини пасайтириб юборади. Бундай ҳолатда ўқувчида фақат билиш шакланган холос. Инсон ўзини қандай тутиши лозимлигини билиши, айнан шундай тутиши лозимлигини тушуниши, лекин ўзини бунга мажбур қилолмаслиги мумкин.

Демак, бу унинг иродавий сифатлари ривожланмаганлиги хулқ-атвор қоидаларига амал қилиш малакаси таркиб топмаганлигини англатади.

Ишонтириш билимлар, қарашлар ва хулқ-атвор меъёрлари тизими бўлиб қолмай, балки уларни шакллантириш усуллари ҳамдир. Ишонтириш ёрдамида янги қарашлар, муносабатлар шаклланади ёки нотўғри қарашлар, муносабатлар ўзгаради.

Мунозара, тортишув, суҳбат, ўқитувчи ҳикояси ва унинг шахсий намунаси, ишонтириш шакллари бўлиб ҳисобланади. Ишонтириш ўқувчиларга таъсир этиш методи сифатида юқори самара бериши учун у қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

-ишонтиришнинг шакли ва мазмуни, ўқувчилар ёш даврига мос бўлиши лозим. (Кичик мактаб ёшида эртак, ривоят ва фантастик ҳикоялар мисолида, сўнгра эса борлиқ дунёни ўрганиш инсон маънавий дунёсини ўрганиш);

-ишонтириш ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларига мос бўлиши лозим. Бунинг учун ўқувчининг ҳақиқий ҳаёт тарзини ўрганиш зарур;

- ишонтириш умумий тарздаги қоида ва принциплардан ташқари аниқ далил ва мисолларни ҳам ўз ичига олиш зарур. (Ўқитишдан кўргазмалиликка эътибор бериш);

- ишонтириш жараёнида баъзи ҳолларда барча бир хил хабардор бўлган далил ва ҳулқ-атворни муҳокама қилишга тўғри келади. Бу ўз навбатида далилнинг ҳаққонийлиги тўғрисидаги иккиланишларни йўққа чиқаришга ва умумий тўғри ҳулоса чиқаришга ёрдам беради;

-бошқаларни ишонтирар экан, ўқитувчи ўз фикрига қатъий ишониши зарур.

Ишонтириш жараёнини ташкил этишда ўқувчининг руҳий қиёфасини ўзига ҳослигини эътиборга олиш лозим. Бунинг учун педагог ўқувчи олий асаб тизимининг типини, унинг таълим-тарбия ва камолотининг ривожланиш доирасини билиши зарур. Масалан: бола кучли мувозанатлашган (сангвиник) асаб тизими типига эга бўлсин. Унда тормозланиши жараёнига нисбатан қўзғалиш жараёни кучлироқ бўлади. Бу ҳолда ўқитувчи ишонтириш жараёнини ўқувчи асаб тизимини ортиқча қўзғалишига йўл қўймайдиган, қўшимча ҳиссиёт содир қилмайдиган тарзда олиб бориши керак.

Фикр, сезги ва иродавий хислатлар бир бутун яхлитликни ташкил этгандагина, ишонтириш методи ҳақиқий ҳаракатлантиручи кучга айланиши мумкин. Бу методни қўллашда ишонтириш таркиби билиш, сезги, ҳиссиёт-ҳулқ-атворга амал қилиш мақсадга мувофиқ.

Ишонтириш натижаси ўқитувчининг сўз мулкига ҳам боғлиқдир. Педагогнинг сўзи ва иши ҳам бир бўлиши керак.

Ишонтириш методини қайта тарбиялаш, яъни қараш ва муносабатларни шакллантиришда қўллаш, у ёки бу хислатларни намоён қилиш зарур бўлган махсус вазиятлар яратиш орқали амалга оширилиши ҳам мумкин. Тасодифий вазиятлар қуйидаги йўллар билан яратилди: дарсда ўқувчига қутилмаган савол бериш, дарсдан ташқаридаги нотўғри ҳатти-ҳаракатига иқдор бўлишига мажбур қилиш, ўйинда эса ҳаракат қилишга ундаш. (Масалан: ғира-шира ўрмонда разведкага бориш). Мактаб ҳаётида тасдиқланганидек, баъзан ўқувчи ўз имкониятларини рўёбга чиқаришга шароит бўлмагани учун ҳам тарбияси оғирлар каторига қўшилиб қолар эканлар. Ундан дарсда онда-сонда сўрашади: ўқитувчи унинг билимига ишонмайди, дарс пайтида унга эътибор беришга вақтдан қизғанади. Агар ўқувчига тез-тез мурожаат қилинса, унга ўз фикрини баён қилиш, таклиф этилса, унинг ҳулқида шаклланиб қолган стереотиплар аста-секин ўзгара бошлайди.

Демак, ҳулоса қилиш мумкинки, **ишонтириш:**

Бу бирор фикр ёки ҳулосани мантикий асослашдир. Ишонтириш суцбатдош ёки гуруц онгини ызгартириб, маълум фикр (ну=таи назар)ни =ыллаб=увватлайдиган ва унинг асосида фаолият кырсатишни назарда тутати.

Уқтириш-кишиларнинг мулоқот фаолияти жараёнида ўзаро таъсир этишлари воситаларидан биридир. Уқтиришнинг ўзига хослиги, инсон руҳиятига унинг ўзига сездирмасдан таъсир этиши, шахс психикаси, таркибий тузилишига беихтиёр кириб бориш ва кундалик ҳаётдаги қилиқлар, интилишлар, мотивлар ва йўл- йўриқларда акс этишидир.

Ҳар қандай педагогик таъсир этишда уқтириш элементи мавжуд бўлади. Тўғри ташкил этилган уқтириш ўқувчиларнинг онгли равишдаги фаоллигини оширишга бевосита таъсир кўрсатади.

Сўз ёрдамида ўқувчида тетиклик ёки кўркўв, хурсандлик ёки хафалик, ўзига ишонч ва ишонмаслик, қизиқувчанлик ёки зерикиш, бошқаларга ишониш ёки улардан ҳадиксираш каби сезгиларни вужудга келтирамиз. Ўқитувчининг ёмон кайфияти тўлқин каби бир зумга ўқувчиларни қамраб олишини ҳам фақат уқтириш билангина тушуниш мумкин. Ёки асабийлашган характерга эга бўлган гуруҳ раҳбари тез орада асабий ҳолат гуруҳда мулоқот меъёрига айланиб қолганлигидан таажжубланади.

Педагогик уқтириш самарадорлигини оширишнинг умумий шартлари қуйидагилардан иборат:

- ўқув материалнинг мазмуни;
- уқтириш амалга оширилаётган вазият;
- уқтириш натижасига ўқитувчининг ишончи;
- ўқувчиларнинг ўқитувчига муносабати (ҳурмат қилиши);
- ўқувчилар ёш даврлари ва индивидуал хусусиятлари эътиборга олинishi;
- ўқувчиларни уқтириш техникасини эгаллаганлиги;
- ўқтириш натижасида қарор топган хислатларни рўёбга чиқариш учун шарт-шароитлар яратиш.

Уқтиришни туркумларга ажратиш учун қуйидагилар асос қилиб олинади.

1. Уқтириб таъсир этиш манбалари бўйича:

- а) бошқа киши томонидан уқтириш
- б) ўз-ўзини уқтириш-бундай уқтириш объекти ва субъекти бир-бири билан устма-уст тушади

2. Уқтириш объектининг ҳолати бўйича:

- а) уйғоқ ҳолатда уқтириш
- б) табиий уйқу ҳолатда уқтириш
- в) гипноз ҳолатда уқтириш

Замонавий дидактикада гипноз ҳолатда уқтириш ва табиий уйқу ҳолатда уқтириш (туш кўраётганда чет тилини ўрганиш-гипнопедия) ҳам қўлланилишидан қатъий назар, биз педагогик муносабатлар истиқболини белгиловчи уйғоқ ҳолатда уқтиришни ўрганамиз.

3. Ўқитувчининг мақсади бўйича:

- а) олдин мўлжалланган уқтириш;
- б) олдиндан мўлжалланмаган уқтириш.

Олдиндан мўлжалланган уқтиришда ўқитувчи ўз мақсадига эришиш учун ўқувчига онгли ва изчиллик билан руҳий таъсир кўрсатиб боради. Масалан: К исмли ўқувчи ниҳоятда уятчан, ўз имкониятларини жуда паст баҳолайди. Ўқитувчи дарсларнинг бирида шундай деди: Мен сизларни ёзган

иншоларингизни текширганимда К нинг иншоси жуда ёқди. +ани ўрнингдан тур, раҳмат сенга, ёзганингни баланд овоз билан айтиб бера оласан, мен сенга ишонман. Ёки ўқитувчи ўзи одатланиб қолган сўзлар билан ўқувчиларга мурожаат қилиши жуда катта уқтирувчи кучга эга эканлигини кўп ҳолларда англамайди. Ўқитувчи: «Сен доим қайсарлик қиласан, бемаъни гапларни гапирасан, сени тузатиб бўлмаслиги шундоқ кўриниб турибди, бу ишни уддалай олмайсан»,-каби иборалар билан ўқувчига муомала қилар экан, у ўзи англамаган (олдиндан мўлжалланмаган) ҳолда ўқувчида ўзига ишонмаслик ҳислатларини мустаҳкамлаб, ўз нуқсонларини тузалмаслигини уқтириб бораётганлигини сезмайди.

Бир ёш ўқитувчи ўқувчилар имтиҳонга пухта тайёргарлик кўриши учун: «Имтиҳон ким нимага лаёқатли эканлигини кўрсатиб қўяди. Сизларни камчиликларингиз имтиҳонда ҳаммага ошкор бўлади», -деб йил давомида кўп марта такрорлаб борди. Натижада кўпчилик ўқувчилар ўз имкониятларидан паст баҳо олдилар. Ўқитувчи йил давомида ўқувчиларни имтиҳондан кўрқиш, ўзига ишонмаслик ҳисларини ўйғотиб келганлигини тушунмас эди.

4. Уқтириб таъсир кўрсатиш унинг оқибатига қараб:

а) ижобий б) салбий кўринишлар бўлиши мумкин.

- ижобий психологик сифатлар (одатлар қизиқишлар, қарашлар, муносабатлар) шаклланади.

- салбий уқтириш жараёнида эса онгли ва беихтиёр олдиндан кўзлаб мўлжалланмасдан кишига салбий психологик сифатлар (ўз-ўзини паст баҳолаш, масъулиятсизлик, журъатсизлик ва ҳоказолар) киритиб борилади.

5. Уқтириш мазмунига қараб икки турга бўлинади:

а) очикдан-очик уқтириш, бунда уқтириш мақсади унинг шаклига мос келади.

Уқтирувчи тўғридан-тўғри ва очик ҳолда ўқувчини баъзи ҳатти-ҳаракатларини бажаришига ёки бундан ўзини тўхтатишга чақиради. «Сен бундан кейин доим дарсни тайёрлаб келасан, сенга ишонаман» (аниқ шахсга йўналтирилган фикр)

б) Ёпиқ (воситали) уқтириш. Бунда таъсир этиш мақсади «ниқобланган» бўлади.

Ўқувчи уқтирувчини кучга эга эканлигини кўп ҳолларда англамайди.

Демак,

У=тириш- бу бир кишини иккинчи кишига ёки кишилар гуруҳига руций таъсир этиши бўлиб, унда сиз, ифода ва фикрларни щеч =андай тан=ид аломатисиз эркин тушунтирилади. Фанда таъкидланганидек, у=тиришнинг мощияти тингловчининг сўзловчига нисбатан тыла ишонч билдиришидир.

Бу ҳолда сўзловчи тингловчида айнан ўзидаги тасаввур, қиёфа ва сезгиларни гавдалантиради. Натижада унинг олдида тўла ишонч қозонади. Уқтириш кишиларнинг мулоқотда ўзаро таъсир этиш жараёни сифатида ихтиёрий ва ихтиёрсиз тўғридан-тўғри кўринишга эга бўлиши мумкин. Педагогик жиҳатдан тўғри қўлланган уқтириш жуда катта тарбивий кучга эга бўлиши мумкин.

Педагогик мулоқотда учрайдиган камчиликлар қуйидагилар:

1. Эҳтиётсизлик, шахсиятпарастлик, суҳбатдошни ортиқча мажбурлаш;
2. Пассивлик, ўзини юқори кўйиш;
3. Ҳаддан ташқари жонбозлик кўрсатиш

Мавзу юзасидан таянч иборалар:

Педагогик мулоқот, мулоқот яункциялари, шахсни ўрганиш, ахборот айирбошлаш, фаолиятни ташкил этиш, мулоқот элементлари, мулоқот турлари, мулоқотдаги камчиликлар, ишонтириш, уқтириш.

Назорат саволлари:

1. Педагогик мулоқот тушунчасини изоҳланг.
2. Мулоқот функциялари нималардан иборат?
3. Профессионал-педагогик мулоқот таркиби қандай?
4. Мулоқот этикаси ва маданияти нималарда кўринади?
5. Педагогик мулоқотдаги асосий камчиликлар қайсилар?

МАВЗУ: ПЕДАГОГИК ТЕХНИКА ВА УНИ ЭГАЛЛАШ ЙЎЛЛАРИ

РЕЖА :

1. Педагогик техника ва унинг таркибий қисмлари.
2. Педагогнинг ташқи кўриниши ва уни мақсадга йўналганлиги.
3. Ёш ўқитувчилар фаолиятида намоён бўладиган типик хатолар, уларни бартараф этиш.
4. Педагогик техникани эгаллаш йўллари.

Педагогика техника ўқитувчиларига ўқув фаолиятида ҳам, ўқишдан ташқари фаолиятда ҳам зарур бўлган умумий педагогик малакалар мажмуидан ташкил топган.

Аввало педагогик техниканинг таркибий **қисми сифатида ўқитувчининг нутқ малакаларини,** яъни саводли гапириш, ўз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён этиш, ўз фикр ва ҳис-туйғуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларини айтиб ўтиш мумкин.

Педагогик техниканинг бошқа **таркибий қисми педагогнинг мимик ва патномимик ифодалийлигидир.** Аниқ имо-ишора, маъноли қараш, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассум педагогик таъсир кўрсатишда кўп сўзни тушунтириш ёки эътироз билдиришга қараганда анча самарали муамоли воситалари бўлади.

Педагогик ўзаро таъсир кўрсатишда **ўқитувчининг ўз ҳиссий** (психик) **ҳолатини бошқариш,** ўзида энг қулай ҳиссий (ижодий) жиддийлик даражасини ва умидбахшлик, хайрихошлик кафиятини сақлаш, ўзининг ҳиссий дам олишини ташкил этиш маҳорати муҳим роль ўйнайди. Бу маҳорат педагогиканинг касбий жиҳатдан ўз-ўзини назорат қилишларини таъминлайди, кўп йиллар давомида соғлом асаб тизимини сақлаб қолиш, асабий бузилишлардан, ҳиссий ва ақлий зўриқишдан ўзини тийиш ёрдам беради.

Педагогик ўзаро таъсир кўрсатишни ташкил этиш учун ўқитувчи актиёрлик ва режиссёрлик маҳорати таркибий қисимларини эгаллаши зарур, уларни ўқитувчига болалар билан муомала қилишда тарбияланувчиларнинг ақл-идрокигагина эсам, балки уларнинг ҳис-туйғуларнига ҳам таъсир кўрсатиш уларга оламга бўлган ҳиссий-қадриятли муносабатда бўлиш тажрибасини анча тўлиқ бера билишиги ёрдамлашиш.

Педагогик техника шундай йиғиндики, у ўқитувчининг энг яхши ижодий хулқ атвориги бошқача айтганда, ҳар қандай педагогик вазиятда тарбияланувчига самарали таъсир кўрсатишга ёрдам беради.

Педагогик техника малакаларнинг муҳим хусусиятлари қўйидагилардан иборат:

Педагогик техниканинг аниқ ифодаланган индивидуал шахсий тасда бўлиш, яъни педагогнинг индивидуал психик-физиологик хусусиятлари асосида таркиб топади. Индивидуал педагогик техника педагогнинг ёши, жинси, мижози, феъл-атвори, сиаҳат-саломатлиги, анатомик-физиологик хусусиятларига боғлиқ бўлади.

Нутқнинг ифодали, соф бўлиши устида ишлаш фикрларининг равон бўлишига таъсир қилади. Нутқ имо-ишора, мимика, ҳаракат билан бирга содир бўлади, узлуксиз ўзини тута билиш таъсирчан воситаларини танлашга, муваффақиятли равишда тузатиш киритиб бориш имконини беради.

Педагогик таъсир кўрсатишда юқоридаги малакалар орқали педагогнинг маънавий ва эстетик нуқтаи-назарлари тарбияланувчиларга янада тўлароқ очиб берилади.

Педагогик техника малакаларининг шакилланиш даражаси маълум даражада педагогнинг умумий маъданият даражасини, яъни шахсининг педагог имкониятларни акс этади.

Педагогик техника 2 турдаги кўникмалар гуруҳидан иборат:

1. Ўзининг-ўзи (гавдаси, ҳиссий ҳолати ва нутқ техникаси) бошқара олиши;
2. Педагогик вазифаларни ҳал этишда ўқувчилар билан ҳамкорликда илашни уйддалаш (дидактик, ташкилотчилик малакалари, бевосита таъсир этиш техникаси).

Педагогик техника қўйидаги икки гуруҳ йиғиндисидан иборат:

I. Педагогнинг ўз хулқини бошқара олиши:

- a) Ўз-ўзини бошқара олиш, мимика ва тактикалари;
- b) Ҳиссий ёти, руҳий ҳолатини бошқара олиши, ижобий вазиятни вужудга келтириш;
- c) Мантиқий фикр тузиш, қобилияти, диққати, ўқиб олиш, сезгирлик, ўзини қўлга олишликни эгаллаш;
- d) Нутқ техникаси, нафас олиши, овозни тингловчиларга мослашиши. Талаффуз тарзи, нутқ суръати.

II. Педагогик жараён шахс ва жамоатга таъсир кўрсатиш бўлиб, у таълим-тарбия жараёнининг технологиясини очиб беради. Унга педагогикнинг дидактик, ташкилотчилик, конструктивлик, комуннатив кўникмалар, қўйидаги

талабларнинг техналогиг усуллари, педагогик мулоқотни бошқариш, жамоанинг ижодий ишларни ташкил этиш ва бошқариш киради.

Ёш ўқитувчиларнинг педагогик техникасида қўйидаги жузъий камчиликлар учрайди:

- ўқувчи ёки унинг ота-онаси билан сидқидилдан сўзлаша олмаслик;
- ғазабнинг тўхтата олмаслик ёки уни ўз ўрнида ишлата олмаслик;
- ўзида ишончсизлик енга олмаслик;
- нутқининг равон эмаслиги;
- ортиқча қаттиққўллик;
- хушмуомала бўлишдан кўрқиш;
- жуда тез гапириш (айниқса, дарсда)
- ортиқча ҳаракат ёки бир жойда қотиб қолиш, қўлларни қаерга қўйишини билмаслик;
- ўз гавдасини тутишдаги камчилик (букчайиб, ерга қараб юриш, бефойда кулиш, ортиқча ҳаракат), турли жисмларни қўлида айлангириб юриш.
- Товушдаги камчиликлар: бир оҳангли, зерикарли аниқ талаффузнинг йўқлиги, хона учун зарур товуш баландлигини танлай билмаслик.
- Нутқдаги камчиликлар: нутқнинг ҳаётий эмаслиги ифодали ўқиш малакаси (дикция) нинг йўқлиги.

Юқоридаги камчиликлар ўқитувчи учун ўқувчиларга самарали таъсир этишига халақит беради. Камчиликларга талабалик даврида барҳам бериш, бўлажак педагоглар учун жуда аҳамиятлидир.

Педагогнинг ташқи кўриниши эстетик жихатдан мукамал бўлиши керак. Ўқитувчиларнинг ташқи қиёфаси ҳам унинг обрўйининг таркиб топишга таъсир этади. Ўқитувчининг сарамжон-сарипталиги, озодалиги, яхши одатлари, чиройли қадди-қомати ва юриш-турмушлари ўқитувчиларда жуда яхши таъсурот қолдиради.

Ўқитувчи педагог қўйидаги хислатларга эга бўлиши керак:

- а) ортиқча бадқавок бўлмаслик;
- б) бошқалар нуқсонларини ошириб кўрсатмаслик;
- в) ҳазил мутойибага мойил бўлиш;
- г) хуш муомала бўлиш ва келажакка ишонч билан қараш;

Бундай сифатларни эгаллаш шартлари қўйидагича:

Ўз касбини жамиятдаги ўрнини онгли равишда тушуниш, бурч сезгисини устунлиги, педагог зийраклик, хиссий сезувчанлик, ҳамда ўзини-ўзи таҳлил қилиш ва тўғри баҳоллаш.

Дарсга тайёргарлик кўраётган ва ўзида ишончсизлик, кўрқинч сезаётган ёш ўқитувчи жисмоний ва руҳий эркинликка эришиш мақсадида қўйидагича релакция сеансини (тренингни) ўтказишлари тавсия этилади.

«Мен тинчман, мен ишонч билан дарс беряпман, болалар мени тинглашмоқдалар. Дарсда ўзимни бемалол ҳис этипман. Мен дарсга пухта тайёрланганман. Дарс қизиқарли, уни яхши тугатаман. Мен ўзимни бошқара оламан. Кайфиятим жуда яхши. Ўқувчилар мени ҳурмат қиладилар, талабларимни бажарадилар. Дарсдаги меҳнат менга ёқади. Мен ўқитувчиман».

б) Пантомима-бу гавда, қўл ва оёқларнинг ҳаракатидир. У асосий фиркни ажратиб кўрсатишга имкон беради. Яққол қиёфаларни гавдалантиради. Ўқитувчи дарсда ўқувчилар олдида тўғри туриш ҳолатини машқ қилиш керак (оёқлар оралиғи 12-15 см, ўнг оёқ бироз олдинда) барча ҳаракатлар ўзининг оддийлиги ва нафислиги билан ўқитувчилар эътиборини тортиш лозим.

Гавда тутиш эстетикаси: олдинга-орқага тебраниш, оғрликни бир оёқдан иккинчи оёққа ўтказим туриш, стул суюнчиғига таяниб туриш, бошни қашлаш, бурунни артиш, кулоқ кавлаш каби зарарли одатларга йўл қўймайди. Ўқитувчи гавдасининг ҳаракати чегарали ва босиқ бўлиши ортиқча силкиниши ва кескин ҳаракатлардан ҳоли бўлиши шарт.

в) Мимика-юз мускуллари орқали ўз сезгиси, фикри, кайфиятини ифодалашдир. Ўқитувчининг юз ифодаси ва қараши баъзан ўқитувчилага сўздан ҳам қаттиқроқ таъсир кўрсатади. Мимика ахборотнинг хусусий аҳамиятини оширади, уни пухтароқ ўзлаштиришини таъминлайди. Ўқувчилар ўқитувчи кайфияти ва муносабатини унинг юзидан уқиб турадилар. Шунинг учун ҳам ўқитувчининг юзи уни сезгирлигини ифодалаш билан бирга уларни яшириб туриши ҳам муҳимдир. Оила ташвишлари, ташқаридаги келишмовчиликларни ўқитувчи ўзининг юз ифодасида билдирмаслиги керак. Пиёда юриш, дам олиш, китоб ўқиш билан руҳий зўриқишлар бартараф этилади.

Юз ифодаси ва ҳаракатлар фақат дарс мақсадига, ўқув тарбиявий ишни яхшилашга йўналтириши лозим.

Юз ифодасида кўзлар муҳим ўрин тутди. Жозибаси кўзлар маъносиз қални акс эттиради.

Ўқитувчи юз мускуллари ва кўзларни тез-тез ҳаракатлантиришдан шу билан бирга уларни бирдай қотиб қолишидан эҳтиёт бўлиш лозим зарур. Ўқитувчи нигоҳи ўқувчиларга қаратилган бўлиши, бевосита кўриш контактини вужудга келтириш зарур, барча ўқувчиларни диққат марказида ушлаб туришга интилиш лозим. Ўқитувчининг такомиллашган нутққа эга бўлиши ўқув материалларнинг ўқувчилар томонидан пухта ўзлаштиришни таъминлаш гаровидир. Ўқувчилар нутқига алоҳида эътибор берадилар. Бирор ҳарф ёки товуш нотўғри айтилиши кулгига сабабчи бўлади. Бир ҳил оҳангдаги нутқ ўқитувчиларни тезхда чарчатади.

Айрим мутахассислар товуш ва унинг тембри туғма хусусият, дейдилар, лекин ҳозирги экспериментал физиология товуш сифатини ўзгариши мумкинлиги тасдиқлайди.

Бугунги кунда нутқ техникаси бўйича бир неча машқ комплекслари ишлаб чиқилган. Улар асосан театр педагогикаси тажрибасига асосланган бўлиб, сўзлашиш пайтида нафас олиш, товуш ҳосил қилиш ва уни маъноли ифодалаш малакаларини такомиллаштиради, бу эса ўқитувчига ўз сўзи мазмунини ўқитувчиларга янади тўлақонли қилиб етказишга имкон беради.

Нафас олиш организмга ҳаёт бағишловчи физиологик функцияни бажаради. Шу билан бирга у нутқ энергия базаси бўлиб ҳам ҳисобланади. Нутқ сўзлаётганда нафас олиш-фонцион нафас олиш дейилади (ренго-товуш). Кундалик ҳаётидаги нутқ асосан диалог шаклида бўлади. Шунинг учун ҳам нафас олиш ортиқча қийинчилик туғдирмайди. Дарс давомида ўқитувчи жуда

кўп гапиради, янги мавзуни тушунтиради, маъруза ўқийди. +айси мушакларнинг иштирок этишига қараб нафас олиш 4 турга бўлинади.

1. Юқори нафас-елкаларни кўтарилиб тушиши ва кўкрак қафасининг юқори қисми иштирокида ҳосил қилинади. Бу бўш юзаки нафас бўлиб, унда ўпканинг фақат юқори қисми иштирок этади.
2. Кўкрак нафас-қовуғлар ўртасидаги мушаклар ёрдамида ҳосил бўлади. Бунла кўпроқ нафаснинг кўндаланг ҳажми ўзгаради.
3. Диафрагма иштирокидаги нафас-кўкрак нафаснинг бўйлама ҳажмини ошиши ҳисобга вужудга келади.
4. Диафрагма-қовуғали нафас-диафрагманинг қисқартириш, қовуғлар оралиғидаги нафас мушаклари иштирокида вужудга келади.

Товуш-чиқарилаётган ҳаво ҳиққилдоқдан ўтиши пайтида овоз пардаларининг тебраниши натижасида вужудга келади. Товуш ўзининг кўйидаги хусусиятлари билан характерланади:

Товуш кучи-товуш аппарати органларнинг фаол ишлашига боғлиқ. Чиқарилаётган ҳаво оқимининг товуш тарқашига бўлган босими қанча катта бўлса, товуш ҳам шунча кўчли бўлади.

Товуш парвози-товушнинг узок масофага узатилиши ва қаттиқлигини сошлаб олиш.

Товуш ихчамлиги ва ҳаракатчанлиги-уни мазмунига, тингловчи мослаб ўзгартира олиш имкониятини билдиради.

Диапазон-товуш ҳажми бўлиб, унинг чегараси энг юқори ва қуйи оқанг билан белгиланади.

Диапазон қисқариши нутқни бир оҳанли бўлиб қолишига сабаб бўлади. Бир оҳангда гапириш ахборотни идрок қилишни сусайтиради, уйқуни келтиради.

Тембр-товуш рангдорлиги, ёрқинлиги ҳамда унинг юқумлиги ва алоҳидалигидир.

Дикция-аниқ талаффуз қилиш. Талаффузнинг аниқлиги ўқитувчи нутқининг ўқувчилар томонидан тўғри тушунилишини таъминлайди.

Ритм-бу айрим сўз ва бўғинларнинг айтилиши муддати ва тўхташ, нутқ ва ифодаларнинг навбат билан ўз ўрнида ишлатилишни билдиради.

Ритм нутқнинг энг асосий қисимдир, чунки, нутқ оҳанги ва тўхтамлар ҳам тингловчиларга беихтиёр ўзгача ҳиссий таъсир кўрсатади.

Сўзлаётганда образга кириш, овозни керакли жойда пастлатиш, оҳиста гапириш ўқитувчи маҳоратига боғлиқ.

Педагогик техникани эгаллашнинг асосий йўллари: ўқитувчи раҳбарлигидаги машғулотлар (педагогик техникани ўрганиш) ва мустақил ишлаш (касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш)дир.

Педагог техника малакаларининг индивидуал-шахсий тусда эканлиги ҳисобга олиб, педагогик техникани эгаллашда ва уни такомиллаштиришда касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш, яъни талабанинг ўзида моҳир ўқитувчи шахсий фазилатларни ва касбий малакаларини шакиллантиришга қаратилган фаолият етакчи роль ўйнайди, деб айтиш мумкин.

Ташкилий-методик жиҳатдан педагогик техника машғулоти индивидуал, гуруҳ билан ёки кетма-кетликда ўтказилиши мумкин. Масалан, зарур билимлар маърузаларда ёки тегишли адабиётни мустақил ўқишда эгалланиши мумкин.

Автоматлаштиришга доир айрим оддий ҳаракатлар (тўғри артикуляция, фонацион нафас олиш усуллари, релаксация усуллари ва шу кабилар) кетма-кет кўрсатилиш мумкин.

Педагогик техника малакаларини шакилантиришнинг бошланғич даражасига қараб уни эгаллашнинг индивидуал дастури етишмайдиган малакаларини шакилантиришга қаратилган айрим машқларни ёки машқларнинг тўлиқ мажмуини ўз ичига олади.

Олий ўқув юртидаги касбий тайёргарлик жараёнида педагогик техниканинг эгаллаш ўқитувчига ўзининг касб йўналишининг бошланишидаёқ кўпгина хатоликларнинг ҳоли бўлишда, ўқитувчиларга таълим-тарбия беришнинг юксак самарадорлигига эришишда ёрдам беради.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Педагогик техника, педагогик техниканинг таркибий қисмлари, мимика, пантомимика, педагогнинг ташқи кўриниши, нутқ техникаси, педагогик техника кўникмалари, нутқ товушнинг асосий хусусиятлари дикция ва ритм, педагогик техникани эгаллаш йўллари.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Педагогик техника қандай малакаларни ўз ичига олади?
2. Педагогик техника ўқитувчи фаолиятида қандай роль ўйнайди?
3. Педагогик техника билан педагогик маҳорат қандай нисбатда бўлади?
4. Педагогик мимикаси ва пантомимикасининг тарбиявий аҳамиятини айтинг?
5. Нутқ техникаси нима?
6. Педагогик техникани эгаллашнинг асосий йўллари нима?

МАВЗУ: ЎЗ-ЎЗИНИ ТАРБИЯЛАШ ВА ЎЗ УСТИДА ИШЛАШ.

РЕЖА:

1. Ўз-ўзини тарбиялаш тушунчаси ва унинг моҳияти.
2. Ўз-ўзининг тарбиялаш педагогик маҳоратини шакилантириш шарт сифатида.
3. Ўз-ўзининг тарбиялашнинг таркибий қисмлари
4. Тасхис усулларида ўқитувчининг ўз-ўзининг англаш даражасини белгилаш.
5. Ўз-ўзининг тарбиялаш методлари.

Демакратик жамиятнинг идиали, олий мақсади ҳар томонлама баркамол шахсни тарбиялашдир. Бундай шахс эса таълим-тарбия тизимини таъсири остида шакилланади. Таълим-тарбия жараёнининг самарали бориши эса кўп жихатдан ўқитувчи-педагогларнинг фаолиятига, онгли фаолиятнинг муаян мақсадга қаратилганига ва шу мақсадда эришиш учун қатъият билан кураш олиб боришга боғлиқдир.

Шу боис ҳозирги шароитда ўз-ўзини тарбиялаш нихоятда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўз-ўзини тарбиялаш ибораси педагогик адабиётларда асосан ўтган асарнинг ўрталарида ишлатилган бўлсада, ўз-ўзини такомиллаштириш ҳақида қадимдан фикр юритилади. Ўтмишнинг кўпгана файласуфлари, педагоглар ўз-ўзини такомиллаштиришнинг моҳияти унинг жамият ва инсон ҳаётидаги ролини очиб беришга уринишган.

Маълумки, инсон ижтимоий мавжудодгина бўлмай, табиат махсули ҳамдир. Унинг дунёга келиши, ўсиши ҳаётнинг умумий қонуниятлари биринчи навбатда ўз-ўзининг бошқариш ва мустақил ривожланиши каби жараёнларга ҳам боғлиқдир.

Мустақил ривожланиш шахс ўзи англаган ёки англамаган бўлиши мумкин. Шахс ўз ривожланишини англагандагина бу ривожланиш ўз-ўзини ўстиришга айланади. Ўз-ўзини ўстириш ўз навбатида ривожланиб бориб шахснинг такомиллаштиришга бинобарин ўз-ўзини тарбиялашга айланиш мумкин.

Шахснинг шакллантиришда тарбия мустақил ривожланишнинг анланган (ўз-ўзини ўстириш, такомиллаштириш) ва анланмаган (мослашиш, эргашиш, каби) шакллари билан бўли=дир.

Киши ўз шахсининг шаклланишда ҳамма вақт бевосита иштирок этади. Лекин бундай иштирокнинг анланган ва фаоллик даражаси ҳар хил бўлади.

Масалан: киши ўзи англамасдан биров қилаётган иш ҳаракатини унга эргашиб бажаришга киришади. Бундай эришиш бориб-бориб онгли ҳаракатга, онгли ҳаракат ўз навбатда ўз-ўзини тарбиялашга айланади.

Тарбия кучайиб, ўз-ўзини тарбиялашга айланиши учун муайян ички заминлар ва ташқи шароитлар зарур бўлади. Тадқиқотчилар ички заминлар қаторига ўз-ўзини англаб билишининг юксак даражада бўлишини (А.Я.Арет, А.А.Бодалев, А.Г.Коралев), ўз-ўзини бошқара олишни (В.И. Селиванов, А.И. Висоцкий) тез ривожланишга бўлган эҳтиёжни киритадилар.

Ўз-ўзини тарбиялашда одам ўз шахсининг, шароитларни, фаолиятининг, натижаларини, куч ва қобилиятларини ўстириш жараёнини яхши англайди. Ўз-ўзини тарбиялаш иродавий жараёнлар билан, у шахс иродавий сифатларининг бутун мажмуасидан иборат. Ўзига тарбиячилик, ўзидан норозилик, машхур бўлишга интилиш, ривожланишга бўлган этиёжнинг пайдол бўлиши учун асос бўлади.

Ўз-ўзини тарбиялашнинг бу ички заминларнинг муайян ижтимоий ва педагогик шароитларда рўйобга чиқади.

Педагогика ва ва психология умумий назарий қоидаларга таяниб, ўз-ўзини тарбиялашнинг қўйидаги белгилари ажратилади.

-ўз-ўзини тарбиялаш-ўзини англаган ўзини-ўзи бошқариш (иродаси) ва ривожланишга бўлган эҳтиёжнинг юксак даражада тарққий этганлиги билан характерланади.

-ўз-ўзини тарбиялашнинг пайдо бўлиши ҳамма вақт муайян ички заминлар ва ташқи шароитлар билан боғлангандир: ички заминлар билан ташқи шароитлар эса тарбиянинг натижасидир.

-ўз-ўзининг тарбиялаш шахс таркиб топишнинг ҳал қилувчи шароитлар ва асосий йўналишларида киши психологиясининг ривожланиши тезлатувчи ўзига хос омилдир;

-ўз устида ишлаш кишининг барча куч ва қобилятларини жадаллик билан ишлатилишни талаб қилади бу ўзи навбатда уларнинг тез ривожланишини таъминлайди.

Ўз-ўзини тарбиялаш ниҳоятда мураккаб жараён дир. Бир томондан одам руҳий ривожланишнинг асосий йўналишларини, унинг энг муҳим ҳаёти зарур онги ўз-ўзини англаши, қизиқиш ва эҳтиёжлари, хис-туйғулари ва иродасини шакиллантириш билан яқиндан боғлиқ бўлган ижтимоий-психологик жараён билан бирга у педагогик жараён ҳамдир. Чунки у ўз-ўзини тарбиялаш тўғри ташкил қилган тарбиялашнинг натижаси ҳолда унинг шарти сифатида намоён бўлиб унда ўз устида мувоффақиятли иш олиб борилади, ижтимоий муҳим мақсадларни амалга ошириш учун тегишли қулай шароитлар яратилади.

Ўз-ўзини тарбиялаш жараёнинг мураккаблиги боис бу тушунча турлича таърифланади, изоҳланади, аммо уларнинг ўз мазмуни билан бир-бирдан кескин фарқ қиламайди.

ТАЪРИФЛАР:

Ўз-ўзини тарбиялаш-бу шахснинг у ёки бу нуқсонларнинг йўқотиш ва унда ижобий хислатларни шакллантириш мақсадида ўз устида онгли ва тизимли иш олиб боришидир.

Ўз-ўзини тарбиялаш-бу мунтазам равишда ўз устида ишлаш, ўз ҳуқуқини англашга ва танқидий нуқтаи назардан таҳлил қилишга муттасил интилиш, ўрнида ёмон хислат ва одатларни йўқотиш чинакам ахлоқий фазилатларни тарбиялаш.

Ўз-ўзини тарбиялаш-бу ўз-ўзига талабчанлик доимий ошириб бориш, яхши яшашгагина эмас, балки яхши одам буларга онгли равишда интилишдир.

Ўз-ўзини тарбиялаш-бу кишининг ҳилма-ҳил ижтимоий тажрибани эгаллашга, ўрин шахс сифатида тасдиқлашга. Шунинг билан бирга ҳайтий мақсадларни рўйобга чиқаришга ёрдам берадиган ахлоқий сифатларнинг шакилланишига қаратилган ҳаракатидир.

Ўз-ўзини тарбиялаш-олдин олинган тарбия таъсири остида вужудга келадиган эҳтиёж билан шахс бу эҳтиёжни қондиришга интилади, ўзига нисбатан тарбия ҳам объекти, ҳам субъекти сифатида муносабатида бўлади.

Юқорида келтирилган таърифда ўз-ўзини тарбиялашнинг моҳияти атрофлича, айримларида у ёки бу томони кўпроқ ёритилган.

Хулоса қилиб айтилади:

Ўз-ўзини тарбиялаш-бу кишининг жамият талабларига мувофиқ ўзида шахснинг муқим сифатларини шакиллантиришга, ривожлантиришга қаратилган фаолият бўлиб, у камолатни ўзи боршарадиган педагогик жараёндир.

Ўқитувчи фаолиятида ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш унинг маҳорати ортиб боришининг энг муҳим шарти ҳисобланади. Ўқитувчи ўз-ўзини тарбиялаш учун маълу даражада тарбияланган, ўзини бошқара оладиган куч ва қобилиятларини ўстиришга эҳтиёж сеза оладиган бўлиш керак. Бундай психолог хислатлар ўқитувчи фаолиятининг муайян босқичида ҳосил бўлади, ривожланишда фаолиятнинг ўз-ўзини тарбиялашга айланиш учун замин яратади.

Ўз-ўзини тарбиялаш ахлоқий такомиллашиш жараёни бевосита инсоннинг касбий фаолиятига киришишда тўлароқ амалга ошади. Чунки меҳнат фаолияти давомида шахс ўз олдига анча мураккаб ахлоқий вазифаларни қўяди, шахсга жамият жамоа оммавий ахборот воситалари, ижтимоий ҳаётнинг таъсири давом этаверади.

Ўқитувчиларнинг ўз устида ишлаши унинг шахс сифатида ривожлантириш учун зарур бўлган барча маънавий кучларнинг жадал ривожланиши таъминлайди.

Ўз устида ишлаш давомида ўзини ирода қилиш ривожланади онг билан хулқнинг бирлиги таъминланади. Назария амалий фаолиятга жорий этилади, ҳар бир ишчи чуқур англайдиган мутахассис шаклида эътиқод мустаҳкамланади.

Демак ўз-ўзини тарбиялаш онгли, юксак ахлоқ ва фаол ижтимоий фойдали фаолият учун зарур бўлган сифатларни шакиллантиради.

Ўз-ўзини тарбиялашнинг таркибий қисмлари қўйидагилар:

1. Мустақил ўқиб билиб олиш.
2. Ўзини меҳнат ва касбга тайёрлаш.
3. Шахснинг ўзини ижтимоий тарбиялаш
4. Шахснинг ўзини ахлоқий, эстетик. Жисмоний жihatдан такомиллаштириш.

Мустақил ўқиш йўли билан ўқитувчи ўз билимини оширади, ўзлаштирган билимларнинг амалда қўллайди, билиш қобилиятини ўстиради, инсоният тўплаган маънавий бойликлардан тўлароқ ва самаралироқ фойдаланади. Мустақил ўзлаштирилган, ўз илмий жамият ва табиат қонунларини ўрганади, ғоявий жиҳатдан чиниқади.

Ўз-ўзининг тарбиялаш таркибий қисмларидан яна бири ўзини педагогик касбга тайёрлаш бўлиб, ўқитувчи касбини эгаллашга педагогик маҳоратни ошишга, касбга оид билимларни такомиллаштиришга жамоат иштирокида фаол қатнашишга ва малака хосил қилишга қаратилган фаолиятидир.

Ўзини меҳнат ва касб тайёрлаш билан бирга ўқитувчи ўзини ижтимоий тарбиялаш ҳам зарур.

Ўз-ўзини ижтимоий тарбиялаш-бу ўқитувчини ижтимоий шахс сифатида такомиллаштиришга, ўтмиш авлодлари ижтимоий тажрибасини ўзлаштиришга. Жамият анъанлари, ҳаёт тарзи, фуқоролик ва оила аъзоларига бўйчинишига ўргатиш фаолиятидир.

Ўз-ўзини эстетик жиҳатдан тарбиялаш-ўқитувчининг эстетик маданиятини. Бадиий эстетик эҳтиёжларини, қобилиятларини ўстиришга санъат турларига бўлган қизиқишларни ривожлантиришга қаратилган фаолиятидир.

Ўз-ўзини жисмоний жиҳатдан тарбиялаш шахснинг жисмоний етук организмнинг соғлом ва чиниққан бўлишини назарда тутаяди ва иш қобилиятини узоқ йилларгача сақлашни таъминлашга қаратилган.

Ўз-ўзини тарбиялашнинг ўзаги ахлоқий тарбиясидир.

Бу ўқитувчининг юксак ахлоқий маданиятига эришишда ўз-ўзига баҳо бериш, ўзини тарбияга солиши, хулқ атвор кўникмалари ва Одатларни эгаллашнинг қаратилган ирподавий фаолиятидир.

Ўз-ўзини тарбиялаш эҳтиёжлари.

1. Ижтимоий биринчи англаш.
2. Ўқитувчининг ўзида мавжуд камчиликларни бартараф этиш, ўзини янада ривожлантириш.
3. Мактаб жамоаси олдида, оилада, ҳамкасблари орасида обрў қозанишга интилиш.
4. Ўзига танқидий қараш, ўз-ўзини тўғри баҳолай билиш
5. Намуна (айрим кишиларнинг ҳатти ҳаракати, ҳулқининг бошқалар учун ўрнак бўлишга интилиш)
6. Ўз маданий ва маънавий эҳтиёжларни қондиришга бўлган интилишлар.

Ўз устида ишлаш кишидан аниқ мақсадларга интилишни ўрнак олиш учун танланган намунани тўла тасаввур қилишни, ўз ҳаётини қатъий тартиб асосида йўлга қўйишни, муттасил иродавий зўр беришни ва ўз-ўзини тарбиялаш методлари қулай билими талаб этади.

Ўз-ўзини тарбиялаш методлари:

1. Ўз-ўзини билими:
 - а) ўзини кузатиш
 - б) бошқалар билан таққослаб кўриш
 - г) баҳолаш.
- в) ўз-ўзини таҳлил қилиш.
2. Ўз-ўзини назорат қилиш.
3. Ўз-ўзини ишонтириш.
4. Ўз-ўзига буйруқ бериш.
5. Ўз-ўзини рағбатлантириш.
6. Ўз-ўзини жазолаш, қоралиш.
7. Ўз-ўзига хисобот бериш.
8. Ўз-ўзини маъқуллаш.
9. Ўз-ўзини мажбур қилиш.
10. Ўз-ўзини машқ қилдириш.

Педагогик ижодкорлик ва мулоқот жараёнида вужудга келадиган зўриқишни, шунингдек бошқа нохуш ҳолатларини енгиши учун ўз-ўзини бошқариш ва тарбиялаш юзасидан доимий иш олиб бориш зарур. Бинобарин, ўз-ўзини тарбиялаш ўз-ўзини билимидан бошланади.

Ўз-ўзини билимини-ўзида қандай ижобий фазилатлар мавжудлиги, қайси фазилатлар яхши ривожланаётганлиги, қайсилари секин ва мувоффақиятсиз ўсаётганлиги ҳақида доимо ҳабардор бўлиб туришдир.

Ўзини билими-ўзини кузатиш, бошқалар билан таққослаб кўриш, таҳлил қилиш ва баҳолаш назарда тутати.

Ўзини кузатишда ўзига юксак даражада талабчан бўлиши керак, акс ҳолда киши ўз имкониятлари ва қобилиятларига ортиқча баҳо бериб юбориш, ўз нуқсонларини пайқамаслиги мумкин/

Шунинг учун ўзини кузатиши натижаларини доимо текшириб туриш уларни ўзи ҳақидаги бошқларнинг фикри билан солиштириб кўриш, таққослаш керак.

Таққослашда қўйидаги қоидаларга амал қилиш талаб этилади:

-ташқи кўриниш эмас, балки одамларнинг маънавий дунёсини таққослаш:

-бошқа шахс ва ўзи ҳақида гапга асосланмасдан, амалётга қараб фикр юритиш:

-ўзига нисбатан бўш, тайёргарлик даражасини, тажрибаси пастроқ одам билан эмас, балки ўзидан устунроқ одам билан таққослаш.

Ўз-ўзини таҳлил қилиш-ўз хулқ атворини фаолиятини фикран айрим қисмларга бўлиб, ўз фаолиятида намоён бўлган ички дунёсининг таҳлилидир.

Ўзини таҳлил қилиш ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз хулқини тўғри уюштириш воситаси бўлиб, танқид билан тугатилади.

Ўзини етарли даражада тўғри баҳолаш ўзини тарбиялаш зарур шартидир. Ижобий ва салбий хислатларнинг умумий йиғиндиси асосида ўзини тарбиялаш дастури тузилади.

Кишининг ўз кучи ва қобилиятларини ўстириш, ўзини шахс сифатида шакиллантиришда белгиланган ҳар қандай фаолиятда ўз-ўзини тарбиялаш бўлади. Ўзини тута билиш, ишонтириш ўзига буйруқ бериш ўзини тарбиялашнинг муҳим методларидир.

Ўз-ўзини тарбиялаш-бу ўз иродасини, хис-туйғуларини, кайфиятини бошқаришга, ножўя ҳаракатлардан ўзини тийишга ёки тўғри ҳаракатни ҳар қандай шароитларда ҳам давом эттирилишга қаратилиш демакдир.

Теварак-атрофдаги муҳит билан шахс ўртасида низолар чиқишига, ўзаро тушунмовчиликларга, яккаланиб қолишга кўпинча сабаб бўладиган жиззакилик, бепарволик каби салбий хислатлар ахлоқий нуқсонларгина бўлмай, балки иродавий нуқсонлар ҳамдир.

Ўзини тута билишни тарбиялаш учун киши ўз хулқ-атворини назорат қилишни ўзидаги бевосита қизиққонлигини тўхтатиб қола олишни, ўз ҳаракатларини олдиндан ўйлаб бажаришга ўрганиш керак. Меҳнат ва одам омилининг аниқ режим асосида ташкил этиши ўзини тута билишини тарбиялашнинг муҳим шартидир.

Ўз-ўзини ишонтириш методини қадимги греклар қўллаган, у аслида жуда оддий-керак, хоҳлайман ва бажараман деган маънони англатади.

Ўз-ўзини ишонтириш методи изчинликни, махсус руҳий машқ (тренинг) қилишни талаб этади.

Ўз-ўзига буйруқ бериш-ўзини мажбур этиш.

Кучли иродани талаб қилади. Бундай фаолият қабул қилинган қарорни бажариш учун барча кучларни тўплаш, ўзини фаол, астойдил ишлашга ҳаракат қилишларга мажбур этишдан иборат.

Ўзини мажбур этиш айниқса, ўз камчиликларини ва нуқсонларни билганда ва уларни бартарф қилишда қўлланилади. Бунинг учун эса киши ўз иродасини ишга солиш, ўзини онгли интизомга бўйсишнишга одатлантириши зарур.

Ўз устида ишлашда қўлланиладиган методлар ўқитувчининг қарашлари, ҳаётий мақсадлари тутган йўли асосий эҳтиёжлари ва қизиқишлари билан боғлиқдир.

Ўз-ўзини тарбиялашнинг барча методларини яхши билиш ва улардан амалиётда мохирона фойдаланиш ҳар бир ўқитувчининг муҳим вазифасидир. Бу ўқитувчига, биринчидан ўз каспи, маҳоратини ошириш учун ўз устида тинмай ишлай, ўз-ўзини тарбиялаш билан доимо шуғулланиш, иккинчидан, тарбияланувчи ўқитувчиларни билими оширишларига, ўз шахсини такомиллаштиришга ўргатиш учун ҳам керак бўлади.

Фақат ўз-ўзини тарбиялаш методлари билими ва улардан мохирона фойдаланишгина маҳоратли ўқитувчини шакллантириш учун асос бўла олади.

Таянч иборалар:

Ўз-ўзини тарбиялаш, ўз-устидан ишлаш, ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини англаш даражаси, ўз-ўзини тарбиялаш усуллари, ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини назорат қилиш, ўз-ўзини ишонтириш, ўз-ўзини рағбатлантириш, ўз-ўзини қоралаш, жазолаш, ўз-ўзини маъқуллаш.

Назорат саволлари.

1. Ўз-ўзини тарбиялаш тушунчасини изоҳланг?
2. Ўз-ўзини тарбиялашни таркибий қисмларини айтинг?
3. Ўқитувчи фаолиятида тренинглاردан фойдаланишнинг самараси қандай?
4. Ўз-ўзини тарбиялаш эҳтиёжларини тушунтириб беринг.
5. Ўз-ўзини тарбиялаш усуллари таърифланг?

13-Мавзу. ЎҚИТУВЧИНИНГ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДАГИ МАҲОРАТИ.

Режа:

1. Дарс бериш фаолиятининг ўзига хослиги.
2. Дарсдаги фаолиятнинг турли-туманлиги ҳақида.
3. Дарсда мустақил ишни ташкил қилиш.
4. Педагогик фаолият маданияти.
5. Дарснинг ҳиссий-интеллектуал оҳангини яратиш.
6. Дарсда ўз-ўзини назорат қилиш.

Дарс жараёнида ўқувчилар билиш фаолиятини бошқариш бир неча омилларга боғлиқ. Айниқса, олимлар таъкидлаганидек, фақат қизиқишгина психик жараёнда уларнинг диққат, хотира, тафаккур ва ирода функцияларига ижобий таъсир кўрсатади.

Моҳир ўқитувчи ўқувчиларда ўқишга бўлган қизиқишларини шакллантириш ва доимо ривожлантириб бориш учун қуйидагиларга амал қилиши муҳимдир:

1. Ўқувчиларни билишга интилишини, фанга, ақлий меҳнатга, қизиқишларини ривожлантириш, ўқув жараёнини шундай ташкил этилишини таъминлайдики, унда ўқувчи фаол қаракат қилади, мустақил изланиш ва янги омилларни «кашф этиш»га, муаммоли вазиятларни ўзи ҳал этишга интилади.

2. Ўқув фаолияти, бошқа фаолиятлар каби фақат турлича бўлгандагина, қизиқарли бўлади. Бир хил усулда ахборот бериш ва бир хил усулдаги ҳаракат тез орада зерикашни вужудга келтиради.

3. Фанга бўлган қизиқишни шакллантиришда бу фанни ва уни айрим қисмларини ўрганишнинг зарурлиги, муҳимлиги ва мақсадга мувофиқлигини ўқувчиларга аниқлаш жуда зарурдир.

4. Ўтилаётган материал олдинги материал билан қанчалик кўпроқ боғлаб тушунтирилса, у ўқувчиларга шунчалик қизиқарлироқ туюлади. Ўқув материални ўқувчиларни қизиқтирадиган нарсалар билан боғлаб тушунтириш ҳам уларни дарсга қизиқтиришда муҳим роль ўйнайди.

5. Ўртача қийинчиликдаги ўқув материали ҳам ўқувчиларда қизиқиш уйғотмайди. Ўқув материали бир оз қийинроқ, лекин ўқувчилар кучи етадиган бўлиши керак.

6. Ўқувчилар бажарган ишларни тез-тез текшириш ҳам уларни фанга бўлган қизиқишини уйғотади.

7. Ўқув материалаининг аниқлиги, ҳиссиётга бойлиги, ўқитувчини завқланиб гапириши ҳам ўқувчига, уни фанга бўлган қизиқишини ортишига жуда ката таъсир кўрсатади.

Илғор ўқитувчилар ўқитиш методларини танлашга алоҳида эътибор берадилар. Ўқувчиларнинг фронтал, дифференциялашган ва якка тартибдаги фаолиятларининг умумий жиҳатлари кўпроқ бўлсада, уларни ташкил этиш ўқитувчидан ўзига хос ижодий ёндошишни талаб қилади, агар бутун синф, гуруҳ ва алоҳида шахсга нисбатан бир хил метод билан таъсир кўрсатилар экан, унда тарбия ҳам, ижодий ёндошиш ҳам барбод бўлади.

Айрим ҳолларда ўқишга қизиқтирувчи методлардан, бошқа ҳолларда эса бурч ва жавобгарликни ҳис этишни рағбатлантирувчи методларга кўпроқ эътибор бериш тавсия этилади.

Моҳир педагоглар маъруза, семинар, мунозара, конференция, ўқув саёҳати, ўқувчи-маслаҳатчилар ёрдамида мустақил дарс, кўрик-танлов каби дарс турларидан фойдаланишга алоҳида эътибор берадилар.

Ўқитувчининг моҳирлиги юқорида қайд қилинган ноанъанавий дарс турларини ўтиш техникасини эгаллашида намоён бўлади.

Ўқувчилар тафаккурини ривожлантиришда маъруза дарсларининг аҳамияти каттадир.

Маърузани бошлашдан олдин, бу материални ўрганишдан кўзланган аниқ мақсадни таъкидлаш муҳим. Сўнгра билимларни эгаллаш, ғояни исботлаш, оқилона ҳаракат усулларини танлаш принципларини кўрсатиш зарур. Шундан сўнгина, мавзунини моҳиятини очиб берилади. Ўз ишига ижодий ёндошадиган

ўқитувчилар маъруза давомида диалог, савол-жавоб, қайтариш, зиддиятли вазиятлар, ўхшатишлар ва бошқа фаолият турларидан унумли фойдаланадилар.

Ўқувчиларга янги билимларни ва қонуниятларни кашф этиш билан боғлиқ бўлган ақлий фаолиятни ривожлантиришда семинар дарслар муҳим аҳамият касб этади. Семинар дарсда энг қолоқ ўқувчи ҳам бошқа турдаги дарсда уддалай олмайдиган миқдордаги ақлий иш бажарар экан, машғулотлар одатдагидан ташқари анъанавий усулларга олиб борилади. Баъзан у мунозара ёки суҳбат шаклида бўлиши мумкин. Лекин, ўқув материали аниқ ва ишонарли қилиб баён этилади.

Илғор ўқитувчилар иш тажрибасида мунозара дарслар ҳам муҳим ўрин эгаллаб келмоқда. Мунозара дарсларини ўтиш ўқитувчилардан жуда катта моҳирликни талаб этади.

Бунда энг аввало, ўқувчилар фикрларини таққослаш ва уларнинг фикрларидаги қарама-қаршиликларни аниқлаш муҳимдир. Лекин, дарснинг бу турини ҳар доим ҳам ўтилавермайди. Чунки, ҳамма мавзулар мунозарабоп эмас.

Дарснинг ноанъанавий шаклларида бири кўрик-конкурс дарсидир. Бунда синф ўқувчилари 3-4 тадан гуруҳларга бўлиниб, мавзуни мустақил ўзлаштириб, дарсни ўзлари баён қиладилар. Дарснинг бу тури мусобақа шаклида ўтказилганлиги учун ҳар бир ўқувчи унга сидқидилдан, астойдил тайёргарлик кўришга интилади. Баҳолашда ҳам, гуруҳдаги барча болалар иштирок этадилар. Бундай дарснинг мазмуни, методик таъминоти, материални тушунтиришни ўзига хослигига алоҳида эътибор берилади. Ўқувчиларни гуруҳларга бўлиниб ишлашлари эса, уларни жамоада ҳамкорлик билан ишлашга, ўзаро ёрдам беришга ўргатади.

Бунёдкор ва илғор ўқитувчиларнинг тажрибасиз ўқитувчилардан тубдан фарқ қилувчи томонлари қуйидагилардан иборат: тажрибаси кам бўлган ўқитувчилар дарсда ўқувчиларга асосан билимларни тайёр ҳолда берадилар. Бундай ўқитувчилар дарсда кўпроқ ўқув материални ўқитувчи тушунтиришдан ёки дарсликдан ўқувчиларни ёд олишига ҳаракат қиладилар. Албатта, бундай ўқитиш муаммони излаб топиш ва муаммоли вазиятлар яратишдан осон.

Баъзи ўқитувчилар эса ривожлантирувчи таълим моҳиятини тўла-тўқис тушуниб ета олмайдилар. Улар етарли даражада дидактик ва умупедагогик маълумотларга эга эмаслар. Натижада, муаммоли ўқитишни жорий этишда муваффақиятсизликка учрайдилар.

Моҳир ўқитувчи дарс ўтиш методикасини доимо такомиллаштириб боради. Муаммони кўяр экан, ўқувчини уни ҳал қилишдаги ички зиддиятларни, овоз чиқариб мулоҳаза юритади, ўз фикрларини баён қилади ва уларни муҳокамага кўяди. Содир бўладиган эътирозларни олдиндан бартараф қилади, ҳақиқатни тажрибада (уни намойиш қилиш ёки олимлар ўтказган тажрибалар асосида) исботлайди. Ўқитувчи ўқувчилар олдида илмий тафаккур юритиш йўлларини намойиш қилади. Ўқувчиларни илмий изланиш ёрдамида ҳақиқат томон йўллайди, уларни бунда иштирокчи бўлишларини таъминлайди. Масалан, В.Ф.Шаталов ўқувчиларга жуда кўп масалалар ечтиради ва назарий билимларни амалда қўллаш малакаларини шакллантиради. Агар ўқитувчининг тушунтириши, қўлланиладиган сигналлар, схемалар ва конспектлар уларни

хотираларини ривожлантирса, масалалар ечиш эса уларни тафаккурини ўстиради, математик мантикий фикрлаш эса мустақил фаолиятда таркиб топтиради.

Ўқувчиларнинг ижодий тафаккурини ривожлантиришда таянч сигналлар тузиш, «очиқ фикрлар дарслари», олимпиадада иштирок этишлари муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Илғор ўқитувчиларнинг фикрига муаммоли ўқитиш ўқувчиларнинг дарсдаги фаоллигини, уларни эркин фикрлашларини таъминлайди. Илғор ўқитувчилар ўқув материални блоклар бўйича бериш, умумийликдан хусусийликка, кунлардан ходисалар томон йўналишга асосланган принциплардан оқилона фойдаланадилар.

Шундай қилиб, бунёдкор ўқитувчилар муаммоли вазият амалиётини янги бир поғонага кўтардилар. Уларнинг тажрибаси замонавий дарсга ёндошиш, уни ташкил этишни янгича тушунишга асос яратади. Бу бевосита муаммоли – ривожлантирувчи ўқитишга бевосита боғлиқдир.

Моҳир ўқитувчи дарси-бу педагог ва ўқувчиларни қизиқиш, синчковлик, билимга оид эҳтиёжлари намоён бўлади. Ўқувчилар савол берадилар ва ўзлари жавоб излайдилар, тафаккурларини ишга солиб, ўқишдаги кучига мос бўлган қийинчиликларни енгишга ўрганадилар.

Ўқувчиларни фаоллигини ва изланувчанлигини оширишда, муаммоли ўқитишни қўллашда моҳир ўқитувчилар ўқувчиларга бериладиган саволлар ва топшириқлар системасини ўйлаб топадилар. Улар тузган саволлар қисқа, лўнда ва аниқ бўлиши керак. Улар ўқувчиларни қизиқувчанлигини ва мустақил фикрлаш қобилиятларигина эмас, балки, уларни ижодий қобилиятларини ҳам ривожлантирадилар. Лекин, шуни таъкидлаш лозимки, ёш ўқитувчиларни ўқувчиларга берган саволларининг 80 % фикрлашни талаб этмайди.

«Буни номи нима?», «Бу қайси йилда бўлган эди?», «Формулани таърифини айт» ва бошқа ана шундай самарасиз саволлар сирасига киради.

Албатта, механик хотирани ишлатиш, уни ривожлантириш зарур, лекин шу билан бирга ўқувчиларнинг билишдаги фаоллигини, тафаккури ва диққатини ривожлантириш заруригини ҳам ёддан чиқармаслик керак. Ўқувчиларга бериладиган саволлар қарама-қарши исбот талаб қилувчи фикрларга бой, мавжуд билимлардан, фақат муайян ҳолатда зарурини танлаб ишлатишни таъминлайдиган, билимларни амалда қўлланишини таъминлайдиган бўлиши лозим.

Изланувчи ўқитувчи, тажрибасиз ўқитувчига нисбатан оз меҳнат ва вақт сарф қилиб, кўзланган мақсадга эришади, чунки, у ўқувчиларни доимо мустақил билим олишга ўргатиб боради. Улар «агар мавзунини ўзлаштиришга ўқувчилар кучи етмаса, мустақил ўзлаштирадилар, акс ҳолда метриални ўқитувчининг ўзи тушунтириб бериши керак» деган қоидага амал қиладилар.

Мустақил ишлаш сирасига мавзунини такрорлаш учун анкета саволларига жавоблар, машқ ва масалалар ечиш, схема ва жадвалларни тўлдириш, тавсия этилган адабиётларни ўқиш ва бошқалар киради.

Назарий ёки амалий дарс бўлишидан қатъий назар, ўқувчиларнинг мустақил ишлари ўқитувчи томонидан бошқарилиши лозим. Бўлажак ўқитувчилар ўқувчиларни китоб билан ишлашга, конспект тузишга, ижодий ишларни ташкил этишга ва бажаришга ўргатишга алоҳида эътибор беришлари лозим.

Масалан: В.Ф. Шаталов ўқувчиларни бевосита яратувчи фикрлашларини ривожлантиришга оид усуллар системасини қўллайдди. Кенг кўламдаги топшириқларни, турли хил ўзига хос мустақил ишларни бажартиради. Топшириқларни аксарият қисмини ўқувчиларнинг ўзлари мустақил бажарадилар. Бунга эришиш учун, у дарсда масаланинг битта вариантини кўрсатади. Шунга ўхшаш масалалар қайси эканлигини ўқувчилардан сўрайди. Ва мустақил ечишни тавсия этади.

Айниқса, далилларни мустақил таҳлил қилиб, умумлаштириб ва хулоса ясаб, янги билимларни ўзлаштиришда ўқувчиларнинг мустақил иши ниҳоятда фойдали бўлади. Дарсда ўқувчиларни китоб билан мустақил ишлашларини ташкил қилишда, ўқитувчи тезкор ўқувчини тўхтатмайди, асат-секин ўзлаштираётган ўқувчини шошилтирмайди, саволга тўғри жавоб берган ўқувчига дарҳол навбатдаги саволни беради, хатоликка йўл қўйган ўқувчига эса, қўшимча топшириқ беради.

Биз педагогик маҳоратни эгаллаш учун ўқитувчи ўз ишини чуқур билишдан ташқари, ўқувчиларни сиёсат, фан, маданият, техника соҳалари бўйича нималар қизиқтираётганлиги билан ҳам хабардор бўлиб туриши лозимлиги ҳақида тўхталдик.

Дарс тўла ўқув жараёни каби ижтимоий йўналишга эга бўлиши лозим. Дарс бу ҳам кафедра, ҳам минбар, умуман олганда ўқитувчи дунёқарашини ифодалайди, ўқитувчи ўзининг ва ўқувчиларнинг ҳаётга, бошқа мафкурага нисбатан муносабатини шакллантиради. Педагогик маҳоратни эгаллаш калити ҳам дарснинг ўзидадир.

Ўқитувчи ўз фаолиятида ўқувчиларнинг ривожланиш даражаси, хотираси, диққати, иродаси, фикрининг ихчамлиги ва муҳим ишлаш қобилиятларини ҳар доим синаб боради. Бунда энг аввало, у ўз ўқувчиси-инсон ҳақида ёмон сўз айтишга шошилмаслиги зарур. Ўқувчиларда содир бўлаётган ўзгаришларни синчковлик билан ўрганиш ва уларни тушуниши, мулоҳазали иш тутиши, ўқувчи қалбига, унинг руҳиятига тўғри йўл топиш бунёдкор ўқитувчиларга хос бўлган хислатдир.

Ёш ўқитувчилар дарсда кимнинг йўқлиги ва ўқувчилар нима билан шуғулланаётганликларига бефарқ қарамаслиги лозим. Ўқувчилар эса, ниҳоятда серташвиш бўладилар. Математикадан тайёрланмаган уй вазифаси, қизиқарли бадий асарлардан ҳозиргина ўқилган образ, у ёқтирадиган футбол ёки хоккей командасининг омадсизлиги, дўстлари билан айтишиб қолиши- буларнинг ҳаммаси ўқувчи хотиржамлигини бузадиган омиллардир. Шунинг учун ҳам, ўқитувчи ўқувчиларни юз ифодасидан тушуниши, унинг диққатини бошқара

олиши-уни кузатиш каби психологик билимларга ва амалий малакаларга эга бўлиши лозим.

Ўқитувчи ўқувчиларнинг қизиқишларини, қобилиятларини, фикрлаш суръатини, синфдаги ҳар бир ўқувчининг характер хислатларини билиши дарсга ижобий ёндошишининг психологик омилидир.

Турли дарсларда ўтказилган оддий ҳисоб-китоб 45 дақиқали бир дарсда ўқитувчи ўқувчиларга ўртача 100 тагача талаб қўяр экан. Бу озми ёки кўпми?

Бу саволга жавоб бериш учун А.С.Макаренконинг «Агар мендан бирор киши «сиз педагогик тажрибангизни қисқа шаклда қандай қилиб таърифлай оласиз?» деб сўраса, мен инсонга иложи борича кўпроқ талаб қўйиш ва уни иложи борича кўпроқ ҳурмат қилиш керак, деб жавоб берган бўлар эдим», - деган фикрини эслаш кифоя. Албатта, бу ерда гап ўқувчига қанча талаб қўйиш ҳақида эмас, балки қандай талаб қўйиш зарурлиги ҳақида бораётир.

Энг аввало, биз талаб қўйишнинг моҳиятини, уларнинг тафсилотини ўрганишимиз керак. Бунинг учун, албатта, педагогика, психология ва ўқитиш методикасига оид чуқур билимларга эга бўлишимиз керак.

Талаб қўйишнинг аниқ бир шаклини танлашда педагогик вазиятни, яъни, бу талабларни бажарилиши шаротини эътиборга олиш асосий омиллардан биридир. Энг муҳими, педагог талаби ўқувчига мос ва уни бажарилишини охиригача етказилишидир.

Дарсда ўқувчилар фақат предмет ва ҳодисаларни фаоллик билан ўрганибгина қолмай, балки уларга нисбатан ўз муносабатларини ҳам шакллантирадилар. Баъзи ҳодисалар уларни ҳаяжонлатиради, баъзилари эса, лоқайд қарайдилар. Психологлар ижобий ҳиссиётлар инсон фаолиятининг кучли қўзғатувчиси ва илҳомлантирувчиси эканлигини таъкидлайдилар.

Дарснинг ҳиссий-интеллектуал оҳанги турли усуллар билан сақлаб турилади. Биринчидан, ўтилаётган мавзу ва қўшимча материалда ўқувчилар учун ниҳоятда қизиқ бўлган маълумотларнинг бўлиши билан.

Масалан, тарих дарсида ўқитувчи «Планетамиз тарихида 14513 та катта ва кичик урушлар бўлиб, уларда 3 млн. 640 минг киши ҳалок бўлган. Агар бу урушларда кўрилган талофатни олтинга айлантурсак, қалинлиги 8 м ва кенглиги 10 км бўлган олтин камар Ерни экватор бўйлаб ўраб чиқишга етган бўлар эди»- деган маълумотни айтади.

Иккинчидан, дарс мазмуни бирор кашфиёт ҳақида кўпроқ буюк олимлар ҳаёти ва фаолияти, инсон ақл-заковати ҳақидаги мисоллар ва ҳикоялар билан бойитиб, ўқувчиларни ижодий изланиш томон илҳомлантириш лозим.

Учинчиси, ўқувчиларни қизиқарли, ижодий ишга жалб қилиш. Яъни муаммоли вазиятлардан чиқишга ундаш. Муаммоли вазият ҳар доим ўқувчиларни билиш ва билмаслик чегарасида, ҳаяжонланиш ҳолатида бўлишини таъминлайди.

Ва ниҳоят, ўқитишни ўқувчиларнинг ижобий ҳиссиётларига асосланиб олиб бориш.

Тўртинчи йўналиши ўқувчини ўқув режа материалига бўлган ҳиссий муносабатлари билан боғлиқдир. Ёш ўқитувчилар шуни ёдда тутиши керакки, ўқув материалини жуда чиройли, қиёфали, ҳиссиётларга бой ҳолда моҳирона баён қилиш билангина, ўқувчиларни ўзига ром қилиши мумкин. «Ишонч билан гапир, шунда сўз ҳам, тингловчиларни маҳлиё қилиш ҳам ўз-ўзидан келаверади», - деган эди Флобер.

Дарсда ҳазил-мутойиба сезгисининг мавжудлиги ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятини энгиллаштиради.

Олимлар изланишларининг кўрсатишича, тажрибали ўқитувчиларнинг шахсий сифатлари орасида «+увноқ ҳаракат» доимо ажралиб туради. Чунки, у ўқувчиларни ниҳоятда чарчаган, диққатлари ўта тарқалувчи бўлган ҳолда ҳам ўқувчига дарсда ишчи вазиятни яратиш имконини беради. Бундай ҳолда, ўқувчиларни қизиқтирган мавзуда суҳбатлашади, қизиқарли ҳикоя ёки воқеани айтиб беради. Баъзи ўқитувчилар эса, аксинча, ҳажвий ҳикояни айта туриб, ўқувчиларни кулишга йўл кўймайди. Уларни жеркиб, тартибни бузмасликка чақиради. Ҳазил-мутойиба сезгиси бўлмаган ўқитувчи ҳатто ўқувчиларнинг энгил ҳазилини кечира олмайдилар. Уларга кўпол муомалада бўладилар. Бу ҳол ўқитувчи-ўқувчи муомаласига салбий таъсир кўрсатади.

«Мактабдаги хушчақчақ ҳаётга худди душманга кўпол хато бўлгандек муносабатда бўлиш, кўпчилик ҳолларда йўл кўядиган жиддий камчилигимиздир». Л.Н.Толстой.

Дарс мароми ўқитувчи меҳнатининг маданиятигина бўлиб қолмай, балки унинг интизоми, дарснинг сифати ҳамдир. Дарс мароми юқори, лекин ўқувчиларга мос бўлиши лозим.

Дарсда энг мақбул маромга эришиш учун қуйидагилар тавсия қилинади:

- дарсда кўпчиликни қаноатлантирувчи «ўртача» маромни танлаш;
- ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини эътиборга олиш;
- дарсда яқка тартибда ва ҳамкорликда бажариладиган ишларни оқилона уйғунлаштириш;
- ўқувчилар фаолиятларининг турли-туман шакллари кўллаш;
- вақтдан иложи богрича самаралироқ фойдаланиш;

Дарс мароми ўқитувчи томонидан фақат иш жараёнидагина танланади.

Дарсда ўз-ўзини назорат қилишга ҳам ўқитувчилар эътибор беришлари лозим.

Ўз-ўзини назорат қилиш ёки ўқитувчи педагогик қобилиятининг тезроқ ривожланишига тажрибали педагоглар маҳорати «сирлари»ни тезроқ эгаллашга имкон беради.

Ўқитувчи ўз фаолиятини ўзи таҳлил қилар экан, у ўзини бошқариш ва такомиллаштиришнинг энг кучли қуролига эга бўлади. Муваффақиятли ишлаш усулларини эгаллайди (диагноз+прогноз), бу эса, ўқувчида ўз меҳнатидан қониқиш ҳосил қилиш хислатларини уйғотади, унга маънавий қувват, ижодий иштиёқ бағишлайди.

Ўқитувчи ўз-ўзини ахлоқий баркамолликка эриштириши ижтимоий касб фаолиятини муваффақиятли олиб боришининг муҳим шартидир.

Ўқитувчи ўзининг дарсини ўзи таҳлил қилаётганда, қуйидагиларга эътибор бериши тавсия этилади:

- кўзланган мақсад ва дарс натижасини таққослаш;
- ўқувчилар билими, кўникмаси ва камол топишидаги силжишларни кўзлаган натижага муваффақиятлигини аниқлаш;
- ўқувчилар дарсда иштиёқ билан ишлаганликларига алоҳида эътибор бериш.

Дарснинг сифат кўрсаткичларини аниқлаш ўқитувчи учун моҳирлик устахонаси, машғулоти ташкил этишнинг энг самарали шакл ва методларидан онгли равишда фойдаланиш шарти бўлиб ҳисобланади. У дарсда нималарга эришди, нималарга эриша олмади, муваффақиятсизликнинг сабаби нима ва уни бартараф қилиш йўллари қандай, педагогик маҳоратни янада такомиллаштириш учун нималарга кўпроқ эътибор бериш кераклиги ҳақида яққол тасаввур ҳосил қилади.

Дарс сифатини анъанавий усулда: сўраш, тушунтириш, мустаҳкамлаш, уй вазифаси схемасида аниқлаш ҳам мумкин.

Лекин, илғор тажрибалар замонавий дарс сифатини «кенг» ва «тор» мазмунда, дидактик тоифа ва таркибий тузилиши қисмлари бўйича таҳлил қилиниши лозимлигини таъкидлайди.

Булар қуйидагича:

- дарс дидактик принциплар ва ўқув-тарбиявий жараённи ташкил этиш талабларига жавоб бердимми?
- дарснинг бориши ва натижасини унга ва ўқув дастури, асосий дидактик мақсадга мувофиқ бўлдимми?
- дарс таркибий тузилиши қандай бўлди?
- ўқитиш методларини кўргазмалилик ЎТВ фойдаланиш билан биргаликда қўллаш дарснинг дидактик мақсадларига мувофиқ бўлдимми? Бу ўқувчиларнинг мустақил ишлари, таълим ва тарбияни биргаликда юқори даражада амалга оширишни таъминлай олдимми?
- Дарсда ўқувчилар фаолиятини яқка тартибда ва табақалашган ҳолда ташкил этиш, дарсни ҳаёт билан боғлаб олиб борилганлиги нима билан характерланади?

Дарснинг таркибий тузилиши, қисмлари бўйича таҳлил қилиш қуйидагилар:

- янги тушунча ва ҳаракат усулларини шаклланиши, кўникма ва малакаларни шаклланиши, дарсни қайси қисми ўқувчилар тарбиясига кўпроқ таъсир этди. Буларнинг ҳаммаси дарснинг сифат кўрсаткичларини белгилайди.

Шундай қилиб, ўқитувчининг дарсга тайёргарлик кўриши ва уни ўтказишдаги маҳорати ўта мураккаб, лекин ўз ишига ижодий ёндошган ҳар бир ўқитувчи уддалай оладиган вазифадир.

Мавзу юзасидан таянч иборалар: